

Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за историју

МАСТЕР РАД:

Срби у Славонској војној крајини од краја XVI до средине XVIII века

Ментор:

доц. др Данко Леовац

Студент:

Стефан Стојнић

Београд, 2018.

САДРЖАЈ:

Увод	1
1. Стварање Војне крајине	
1.1. Турска освајања Славоније	3
1.2. Војна крајина као систем утврђења	5
2. Срби у Вараждинском генералату у XVII веку	
2.1. Сеобе Срба у Вараждински генералат за време Дугог рата (1593-1606)	9
2.2. Правни положај Срба у Вараждинском генералату до 1630. године	25
2.3. Српски статут	36
2.4. Положај Срба крајишника до краја XVII века	47
2.5. Црквена организација Срба у Вараждинском генералату у XVII веку	57
3. Срби у Вараждинском генералату до половине XVIII века	
3.1. Срби и питање опстанка Вараждинског генералата	65
3.2. Положај Срба до тридесетих година XVIII века	69
3.3. Реформе Вараждинског генералата средином XVIII века	71
3.4. Оснивање Лепавинско-северинске епархије	78
Закључак	82
Извори и литература	85

УВОД

Војна крајина је била одбрамбена установа и посебна територија унутар Хабзбуршке монархије, која је формирана у XVI веку на територији Хрватске и Славоније, те је била организована у две управне области, Хрватску крајину (Карловачки генералат) и Славонску крајину (Вараждински генералат). Њен основни задатак током XVII века био је да брани државне границе од Турака, а током XVIII века, када Турци више нису представљали претњу по државу, њен задатак био је да даје велики број војника за европска ратишта.

Тема овог рада биће историјат српског народа у Славонској крајини (Вараждинском генералату), од његовог досељавања и укључивања у војну службу крајем XVI века, све до реформе крајине средином XVIII века, када крајишници постају део регуларне царске војске. Тај период за српски народ је означавао дугу борбу, прво за утврђивање његових крајишких права, а потом за поштовање добијених привилегија.

Тема је од изузетног значаја, не само због утицаја који је Војна крајина имала на формирање српског националног идентитета у Хрватској и Славонији, већ и због чињеница да су Срби некада на територији Славонске крајине чинили апсолутну већину, док их данас у тим крајевима готово и нема. Тема добија на значају када се узме у обзир чињеница да се релативно мали број радова у српској историографији њоме бави, док се у хрватској историографији избегава спомињање српског имена, коришћењем термина „православно становништво“ и „Власи“.

Термин Влах и Власи у Славонској крајини се користио као одредница за друштвени положај становништа и пренели су га са собом српски досељеници из Турске. Он је указивао на њихову припадност војничком слоју, а никако етничку припадност. Да је то био случај, сликовито говори податак да је влашки војвода Никола Пејашиновић, приликом сведочења 1610. године, изјавио да може

окупити хиљаду витезова, српских синова.¹ Имајући то на уму, термин Влах користили смо као синоним етничког имена Србин.

У историографији не постоји студија која је у потпуности посвећена Србима у Вараждинском генералату. Та тема је делимично обрађена у општим прегледима историје Војне крајине, као што су дела К. Касера и Г. Ротенберга. У домаћој историографији то су, за период XVII века, студија А. Ивића, а за период XVIII века, то је дело С. Гавриловића. Историографија се углавном бавила само појединим аспектима из историје Срба у Славонској крајини, као што су питања правног положаја или верске организације српског народа.²

Од извора, приликом израде рада, коришћени су искључиво објављени извори. Међу њима се издаваја серија од три тома, у којима су објављени документи за историју Вараждинског генералата, а које је приредио С. Гавриловић. Поред тога, од изузетне важности су и документа која је објавио Р. Лопашевић, која се односе на Карловачки и Вараждински генералат. Поред тога, треба споменути и пописе Вараждинског генералата, или његових делова, које је објавио Х. Петрић.³

Термини Славонска војна граници и Вараждински генералат су током XVI и XVII коришћени за означавање исте области. Међутим, у XVIII термин Славонска војна крајина добија ново значење, и користи се за крајину основану 1702. у Славонији са седиштем у Осијеку. У овом раду термин Славонска војна крајина биће коришћен искључиво за означавање Вараждинског генералата. Како би се избегле нејасноће, предност је дата термину Вараждински генералат.

¹ Н. Petrić, *Pogranična društva i okoliš. Varaždinski generalat i Križevačka županija u 17. stoljeću*, Samobor 2012, 172.

² Комплетан списак литературе налази се на 87, 88. и 89. страни.

³ Комплетан списак извора налази се на 85. и 86. страни.

СТВАРАЊЕ ВОЈНЕ КРАЈИНЕ

Турска освајања Славоније

Краљевина Славонија је, током средњег века, обухватала територију између река Саве и Драве, на истоку до источних падина планине Папук, на западу до реке Сутле и припадала је краљевини Угарској. Иако се уз њен назив користила реч *regnum*, она није означавала краљевство, већ се користила као географска одредница за одређену територију. То се најбоље види из немачког термина за Славонију, *Windischland*, где се јасно разазнаје да се други део сложенице односи на земљу, тј. територију. Славонијом је управљао бан, који је имао судске и војне надлежности. Постојао је и славонски сабор, на којем су се бирали делегати, који су је представљали на угарском сабору.⁴

Учестала пустошења и пљачкања простора краљевине Славоније почела су након пада Босне под власт Турака, 1463. године, а покушаји угарских краљева да организују одбрану земље нису давали резултате. Преломни тренутак, који је омогућио Турцима напредовање у Славонији, била је Мохачка битка, 1526. године. Након ње, територија Славоније под влашћу Угарске се константно смањује. Пошто је у сукобу са Турцима живот изгубио угарски краљ Лајош II, уследила је борба за упражњени престо између Фердинанда Хабзбуршког и Јована Запоље. Славонски феудалци су, стављајући се на једну или другу страну, додатно слабили већ слаб одбрамбени систем, што су искористили Турци да освоје знатне територије. Они су без већих борби, до 1536. године, заузели део Славоније до Брода. Следеће године, Турци освајају и Пожегу, која постаје центар новоформираног Пожешког санџака. Ово је имало за последицу то да је на страну турских власти прешао велики број кметова славонских феудалаца. До краја

⁴ G. Pallfy, *The kingdom of Hungary and the Habsburg monarchy in XVI centry*, New York 2009, 20.

грађанског рата у Угарској, 1538. године, турска освајања су била толика, да су савременици проценили да су од Славоније остали само *остаџи остатака*.⁵

То је навело Хабзбуршке власти да поведу војни поход, са циљем протеривања Турака из Славоније. На његовом челу налазио се војсковођа Иван Кацијанер. Међутим, његова војска доживела је тежак пораз у бици код Горјана, у јесен 1537. године. Поход не само да није остварио првобитни циљ, већ је додатно учврстио Турке у Славонији. Након 1540. године, уследила су нова турска освајања, и у наредних неколико година, у турске руке пали су Вођин, Подборје, Ораховица и Валпово. Уследили су борбе за крајеве до Илове и Чазме. Оне су завршене 1552. године, када Турци успевају да освоје Чазму и Вировитицу. Турска посада 1559. године сама напушта и разара Чазму. Крајеви између Пожешког санцака и река Илове у војним операцијама су готово потпуно запустели. На њих Турци насељавају углавном српско становништво, дајући му влашка права, уз обавезу да држи страже на реци Илови. Турци су на том простору формирали посебан санцак, првобитно назван Чазмански, потом Пакрачки, а затим Цернички. Ово им је омогућило нова пустошења и пљачкања Крижевачке, Загребачке и Вараждинске жупаније. Освајање Чазме био је последњи војни успех Турака у Славонији и крај њиховог напредовања у тој области.⁶

Последица турских освајања било је много. Најочљивија била је губитак територије, чије размере најбоље описује израз *остатак остатака*. Међутим, значајнија последица била је демографске природе. Услед турских освајања, била је опустошена чак и она земља коју они нису освојили. У страху од турских пљачкања, становништво се масовно исељава са територија до којих су Турци могли стићи. Чак ни претња казнама није помогла, јер је страх од Турака био већи од страха од било какве казне. О пустоши која је настала најбоље говори податак да је на простору Крижевачке жупаније број кметских селишта⁷ 1543. године био 788, а 1596. свега 96. Поседи Иванић, Чазма и Дубраве, који су припадали

⁵ N. Klaić, „*Ostaci ostataka*“ *Hrvatske i Slavonije u XVI st. (od mohачке bitke do seljačke bune 1573. g.)*, Arhivski vjesnik, 16, Zagreb 1973, 255–325..

⁶ В. С. Дабић, *Војна крајина. Карловачки генералат (1530 – 1746)*, Београд 2000, 14.

⁷ Кметско селиште је посед који је феудалац давао кмету на уживање.

Загребачкој бискупији, почетком XVI века, имали су преко 1 000 селишта, а већ 1543. године, били су без кметова, односно ненасељени. Сличан случај био је и са феудалним поседом Ровишће. На њему су се 1520. године налазила 83 селишта, 1543. било их је још 30, а 1557. више није постојало ни једно.⁸

Ова пустошења имала су стратешки циљ за Турску. Стварањем појаса ничије, опустеле земље, олакшавали су њено евентуално касније освајање, али у исто време и доприносили одбрани својихседа, јер су се кроз ничију земљу слободно кретале само турске чете.⁹

Оваква демографска слика краљевине Славоније имаће пресудан утицај на стварање и развој Славонске војне крајине.

Војна крајина као систем утврђења

Насељавањем Срба, која су започела 1530. године, на владарев посед у Жумберак, у Унутрашњој Аустрији, и стварањем Жумберачке капетаније, започело је стварање Војне крајине, као институције засноване на слободним сељачким поседима, ослобођених феудалних давања, и неплаћеној војној служби њихових поседника. Досељеницима су, привилегијом коју је издао Фердинанд I 1538. године, додељена имања, а свака породица „која буде ствановала у једној кући, под једним кровом и на једном имању мора, може и смије у року од 20 година без прекида слободно живети... без икаквог плаћања пореза и било какве закупнине обрађивати земљу или је дати на обраду, примати сав плод и приход са те земље.“ Једина обавеза, коју су досељеници имали, је да врше неплаћену војну службу, осим капетана или војвода, који су добијали одређену плату.¹⁰

Иако се овакав систем показао као делотворан, крајишке власти нису ништа чиниле да се подстакне масовнији прелазак Срба на територију

⁸ К. Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, I, Zagreb 1997, 30-32.

⁹ В. С. Дабић, *Војна крајина. Карловачки генералат (1530 – 1746)*, Београд 2000, 15-22.

¹⁰ *Знаменита документа за историју српског народа (1538 – 1918)*, приредили Дејан Микавица Владан Гавриловић и Горан Васин, Нови Сад 2007, 9.

Хабзбуршке монархије и на тај начин појача одбрана граница. Главни разлог за то лежи у ограничењима, која је наметао феудални поредак.

Модел испробан у Жумберку, подразумевао је уступање земљишта сељацима и спремност феудалаца да се одрекну права на убирање пореза са тих имања. Како је једини такав феудалац био сам владар, ширење Војне крајине било је онемогућено. До шире примене принципа слободан сељак – војник, дошло је тек више деценија након примене у Жумберку.

Док до тога није дошло, Војна крајина се развијала као нестабилан систем утврђења на граници према Турској. Хабзбуршке власти не само да нису примењивале жумберачки принцип, већ су покушале потпуно супротан. Нападали су турску територију, покушавајући да принуде становништво пограничних турских крајева да се повуче у унутрашњост. Први такав већи напад извршен је у Славонији, 1562. године, када је спаљено око 1 000 кућа у околини Воћина, Слатине и Миклеуша, али су резултати изостали, јер би турске власти поново населиле опустела села.¹¹

Слаба насељеност *остатка остатака* имала је тешке економске последице и још теже последице по одбрану тих крајева. Пошто феудалци нису имали могућности да бране своја опустела имања, тражили су или финансијску помоћ од владара, или да он сам преузме управу над пограничним тврђавама. Краљ Фердинанд се одазивао на мобле хрватских и славонских сталежа, чак и пре него што је постао угарски краљ. Међутим, владар није располагао довољним средствима да преузме управу над свим тврђавама, а чак и када јесте финансирао одбрану одређених крајева, то није нужно значило заустављање Турака. Тврђаве у пустим пограничним крајевима често уопште нису могле да дођу до хране, а камоли да спрече продор Турака. А чак и када се безбедносна ситуација стабилизovala, одбегло становништво није било у стању да поново насели опустеле крајеве.

Кључну улогу у формирању Војне крајине одиграли су сталежи Унутрашње Аустрије, односно Корушке, Штајерске и Крањске. Они су,

¹¹ В. С. Дабић, *Војна крајина. Карловачки генералат (1530 – 1746)*, Београд 2000, 21.

схвативши да је корисније огранизовати одбрану од Турака на границама Хрватске и Славоније, него чекати да оне падну под турску власт, па организоваи одбрану на својим границама, почели финансирати одбрамбена утврђења. Дајући свој новац, сталежи су захтевали и руководеће позиције у управи Војном крајином. Због тога је погранична војска у хрватским и славонским утврђењима била подређена врховном земаљаском капетану Крањске, Корушке и Штајерске, који је уједно био и владарев врховни капетан. А убрзо након пораза Хабзбуршке војске код Горјана, именовани су и врховни капетани за крајину у Хрватској и за крајину у Славонији. Тиме је почела организациона подела на две посебне целине, које су добиле имена по седиштима њихових заповедника – Карловачки генералат (Хрватска крајина) и Вараждински генералат (Славонска крајина). Они су били подређени врховном владаревом капетану, све до 1568. године, када је Лука Секел престао са обављањем те дужности. Пошто није именован његов наследник, заповедници су самостално управљали својим крајинама.¹²

Након смрти Фердинанда I, 1564. године, најстарији међу његовим синовима, Максимилијан, постао је немачки цар и угарски краљ, и самим тим, у његове обавезе, спадала је и одбрана Хрватске и Славоније од Турака. Унутрашња Аустрија припала је надвојводи Карлу и формално није требало да има било какве везе са одбраном Хрватске и Славоније. Упркос томе, Унутрашња Аустрија је до 1578. године неформално била одговорна за одбрану, а од тада и формално. Након темељних припрема и истраживања, надвојвода Карло сазвао је сталешки сабор Унутрашње аустријских земаља. Сабор је одржан у Бруку на Мури и на њему се расправљало о финансирању, преуређењу и побољшању крајишког система одбране. Усвојени закључци, познати као Брушки либел, обавезивали су сталеже Унутрашње Аустрије да се старају о Хрватској и Славонској крајини. Пре свега, то се односило на финансијко питање. Сталежи су пристали да годишње дају 548 205 флорена. Допринос Штајерске износио је 308 365 флорена и био је намењен финансирању Славонске крајине. Корушка и Крањска давале су 239 839 флорена за издржавање Хрватске крајине. Такође, сабор је одлучио да Хабзбуршки

¹² F. Moačanin, *Organizacijske strukture Vojne krajine do sredine 18. st.*, Arhivski Vjesnik, 34-34 (1991-1992), 157-163.

надјовојвода, у том тренутку Карло, преузме војну управу над Хрватском и Славонском крајином, као врховни заповедник, коме ће бити потчињени заповедици крајина. Потпуно преузимање одговорности унутрашњеаустријских земаља за одбрану крајине донело је и организационе промене у војним пословима. Створен је Војни савет у Грацу, који је био потпуно независан у односу на онај у Бечу, и старао се о војним пословима, без уплитања угарских, славонских или хрватских сталежа. Донете су и одлуке које су се тичале организације војске у крајинама. Готово сва војска је била распоређена по утврђењима, ради лакшег надзирања, а број утврђења је на Славонској крајини повећан са 9 на 24. Одлукама сабора у Бруку, односно Брушким либелом, створена је основа за утемељење Војне крајине као одбрамбене институције.¹³

И поред огромних средстава уложених у Војну крајину, а посебно у тврђаве на граници, крајем XVI века се показало да је готово немогуће унајмити и платити онолико војника колико је било потребно да се зауставе турске провале. Систем бројних утврђења није успевао да одговори на војни изазов турских снага. Једино решење било је укључивање у одбрану великог броја неплаћених војника, који би ратовали по жумберачком моделу, слободан сељак – војник. До тога долази крајем XVI и почетком XVII века, у време Дугог рата (1593-1606), масовним насељавањем Срба, на пуста земљишта у Славонији. Схватајући свој значај за одбрану, досељеници су одбијали да се потчине било којим сталежима, што је означило почетак процеса издвајања Војне крајине у посебну територију унутар монархије. Од тих сеоба, историја Војне крајине престаје да буде део војне историје Хабзбуршке монархије и постаје део историје народа, већином српског.¹⁴

¹³ D. Cofek, N. Štefanec, *Vojnokrajiške institucije u praksi: Slavonska krajina 1578. godine*, Podravina, 19, Koprivnica 2011, 5-44.

¹⁴ В. С. Дабић, *Војна крајина. Карловачки генералат (1530 – 1746)*, Београд 2000, 30.

СРБИ У ВАРАЖДИНСКОМ ГЕНЕРАЛАТУ У XVII ВЕКУ

Сеобе Срба у Вараждински генералат за време Дугог рата (1593-1606)

Сеоба српског становништва из дела Славоније под турском влашћу, на територију Славонске крајине, почела је већ средином XVI века. Крајишке власти су Србе узимале у плаћену војничку службу, када су им то финансије дозвољавале. У почетку, они их нису насељавали на пуста земљишта у Славонији, већ на простору Унутрашње Аустрије. Временом су власти увиделе да се подстицањем масовнијег пресељавања Срба може ослабити турска одбрана, и истовремено, укључивањем Срба у крајишку службу по принципу слободан сељак – војник, појачати своја.¹⁵

Захваљујући раду заповедника Славонске крајине, Вида Халека, насељене су прве веће скупине српских досељеника. Почетком 1586. године, Халек је послао извештај о упаду турске војске на територију Славонске крајине, која је покушала да освоји Градац, Копривницу и Ђурђевац. Пошто турска војска није имала успеха, Хабзбуршке снаге су одговориле нападом на простор око Сирача, где су се налазили „најпогибелнији калаузи, кнези и харамбаше, робећи вавиек славонске стране“. Попаљена су села у околини Сирача и одведено више од 100 влашких жена и деце. Тада је ухваћен Иван Пејашиновић, који је био водич турској војсци приликом напада на Градац. Том приликом је Пејашиновић обећао да ће довести на хришћанску страну своје Влахе, што се Халеку чинило да ће бити од користи.¹⁶ Он је писао 21. октобра 1587. године штајерском земаљском одбору, да су још прошле године „најодличнији калаузи и харамбаше“, а међу њима и Иван Пејашиновић, из Пакрачког санцака, изразили жељу да се преселе, заједно са породицама и имовином, на територију под влашћу Хабзбуршке

¹⁵ В. С. Дабић, *Сеобе Срба у Хрватску и Славонију од почетка XVI до краја XVII века*, *Catena Mundi*, I, Београд-Краљево 1992, 273.

¹⁶ R. Lopašić, *Prilozi za poviest Hrvatske XVI i XVII vieka iz štajerskoga zemaljskoga arhiva u Gradcu*, *Starine JAZU*, knjiga 19, Zagreb 1887, 49; H. Petrić, *Pogranična društva i okoliš. Varaždinski generalat i Križevačka županija u 17. stoljeću*, Samobor 2012, 173.

монархије. Они су пре 14 дана, решени да остваре ту своју жељу, кренули у сеобу према Столном Београду, али ипак нису стигли тамо, него у Копривницу. Даље извештава Халек, да су досељеници имали доста блага и турских коња. Један део њих населио се у Вараждину. Према Халеку, то су били Иван Пејашиновић, Милош од Граховљана, Вујо Вранешац, Вујица Даничић, Рајко Дијаковић, Вучета Тепац и Милан Каталенић. У околину Копривнице насељени су Андрија Дијаковић, Стипан Бошковић, поп Грегорије, Радоја Раденковић, Вујо Радичевић, Каран Ракош и Радивој Ћалић. Потом Халек извештава да ће се, као последица ове сеобе, влашка села из околине Сирача повући са границе, и да ће је Турци напустити. „Бег ће тешко одговорати код цара, ради преласка толи бројних калауза и харамбаша у наше пределе, јер се то није већ одавна, од како људи памте, догодило на овој крајини“, писао је Халек. Он је истовремено молио за дозволу да неке од досељеника узме у крајишку службу, као део плаћене војске, и уверава да ће ти људи бити верни. Надвојвода Карло је 5. новембра 1587. године то одобрио и дозволио да се калаузима подели земља. Тешко је одредити колики је био укупан број досељеника. Карл Касер сматра да их је било 500-600 и да су се населили у Крижевцима, око Чазме и Копривнице, али није урачунао досељенике у околини Вараждина. Ово је био увод у масовније сеобе, које су се по сличном моделу обављале током Другог рата.¹⁷

Дугом рату претходили су покушаји турских пограничних заповедника да помере границе Босанског пашалука са Уне на Купу. Пораз турских војних снага код Сиска, 1593. године, повећао је утицај ратоборне струје у Цариграду. То је довело до објаве рата Турског царства Хабзбуршкој монархији. У првим ратним годинама, Турска је имала одређених успеха. Заузела је тврђаве Веспрем, Палоту, Ђер и Тату, али су њени дотадашњи вазали прешли на страну Хабзбурговаца, чија војска заузима Естергом. То је навело султана да лично поведе поход 1596. године, у којем је успео да освоји Егер. Потом је уследило затишје, све до 1600. године, када је турска војска освојила Кањижу и створила нови пашалук, са центром у њој. У наредним годинама, Хабзбуршка монархија је покушавала да

¹⁷ R. Lopašić, *Prilozi za poviest Hrvatske XVI i XVII veka*, Starine 19, Zagreb 1887, 54; H. Petrić, *O iseljavanju vlaškog stanovništva iz zapadnog Papuka, Ravne Gore i Psunja te susjednih područja krajem 16. i početkom 17. stoljeća*, Zbornik Janković, 1, Daruvar 2016, 41.

поврати власт над Кањижом и запоседне Будим, али у томе није успевала. Суочена са побуном у Угарској и поновним губитком Естрогама, 1605. године, Хабзбуршка монархија је била приморана да склопи мир. То је урађено на ушћу реке Житве, 11. новембра 1606. године. Њиме су зарађене стране озваничиле дотадашња освајања, забрањена су погранична четовања и Хабзбуршка монархија је била ослобођена плаћања годишњег трибута, уз једнократни поклон султану у износу од 200 000 форинти.

Прва значајна сеоба, током Дугог рата, десила се 1595. године. Петог октобра, заповедник Славонске крајине, Жигмунд Херберштајн, писао је штајерским сталежима, да је код њега у Крижевце дошао српски епископ Василије¹⁸, који је био поглавар својих верника у Церничком и Пожешком санцаку. Епископ је изјавио да је сваким даном живот све несноснији, тужећи се на насиља турских власти и да су Власи прогоњени као доушници и уходе. Тражио је дозволу да се насели на територију Славонске крајине, притом обећавајући да ће из Турске превести још 40 особа, углавном добрих калауза. Херберштајн му је дозволио да се насели, а од штајерских сталежа је молио за помоћ при издржавању пресељеника, истичући да се обећањима епископа може веровати. Епископ је описан као стар човек, али се напомиње да показује „фино политичко чувство и поштење.“ Из овог извештаја се сазнаје и то да су преговори о пресељењу Срба вођени и 1594. године, када је већи број Срба изразио жељу за преласком на територију Крајине, али су одустали због пада тврђаве Ђер под турску власт. Преговори епископа Василија, били су успешнији од оних из 1594. године, и њихов резултат је био декрет, који је издао надвојвода Фердинанд 15. октобра 1595. године. Њиме је дозвољено епископу да се насели, одређена му плата војводе и, најважније, наређено је да се имају на Славонску крајину примати сви одбегли Власи.¹⁹

Барон Херберштајн је 30. октобра 1595. године писао надвојводи да је, на његов позив, у Вараждин дошао епископ Василије. Барон га описује као часног,

¹⁸ Иако се у извештају не спомиње име епископа готово сигурно да је то био владика Василије, који се 1594. године спомиње у једном запису као владика за Цернички и Пожешки санцак; М. Грбић, *Карловачко владичанство*, I, Карловац 1891, 187.

¹⁹ R. Lopašić, *Prilozi za poviest Hrvatske XVI i XVII vieka*, Starine JAZU, knjiga 19, Zagreb 1887, 67.

финог, чедног и разборитог човека. Сматра да ће епископ бити од велике користи, јер га сви Власи поштују. Наводи да ће доћи са њим у Грац првом приликом, као и да ће за њим пребећи још 40 Влаха, за које се мора наћи места, и да би било добро да се најугледнијем међу њима да положај војводе.²⁰ Почетком новембра, 1595. године, епископ Василије је, заједно са Херберштајном, отишао у Грац. Шта се догађало за време посете није јасно, зна се само да је 17. новембра надвојвода наредио Дворској комори да се епископу исплати 50 форинти и да му се плате путни трошкови.²¹ Какве су последице ове посете и да ли је нешто договорено том приликом, на основу познатих извора није могуће закључити.

Почетком 1596. године, Срби под османском влашћу су водили преговоре са крижевачким капетаном Гргуром Лајбахером. Они су изразили жељу да се населе на територију Славонске крајине. Пошто капетан није желео сам одлучивати о том питању, он је обавестио надвојводу Фердинанда, који је даље затражио савет од штајерских сталежа. Њихов одговор је био врло занимљив. Сталежи наводе да је барон Херберштајн најбоље упознат са Србима из Османског царства и да је он недавно јавио да су баш они разлорили део Славонске војне крајине и да су заслужили да буду поубијани, а њихова села спаљена, али с обзиром на то да се од њих могу очекивати корисне услуге, уколико постану крајишници, треба им изаћи у сусрет и дозволити насељавање.²² И поред таквог одговара, у изворима нема података да је дошло до пресељавања 1596. године.

Крајем маја, 1597. године, капетан Лајбахер је добио вест, да харамбаша Милија има жељу да се заједно са 40 другова пресели на територију Крајине. Договор је убрзо био склопљен, и капетан лично, заједно са својим војницима, је око 10. јуна извео Милију и његове сународнике из Турске. Капетан Лајбахер је о овоме писао 16. јуна 1597. године барону Херберштајну наводећи да је том приликом попалио села Цепидлак, Држеник и Кусоње. Тада се део становника придружио његовој војсци, тачније 117 људи из 14 породица, међу њима 37

²⁰ С. Гавриловић, *Грађа за историју Војне границе*, III, Вараждински генералат (1595-1704), Београд 2006, 9-10.

²¹ А. Ивић, *Миграције Срба у Славонију током 16., 17. и 18. столећа*, Суботица 1926, 16-17.

²² Н. Petrić, *O iseljavanju vlašskog stanovništva*, Zbornik Janković, 1, Daruvar 2016, 43-45; А. Ивић, *Миграције Срба у Славонију током 16., 17. и 18. столећа*, Суботица 1926, 17.

способних да носи оружје и 14 породичних старешина. Породице харамбаша Алексе и Радослава и калауза Вука из Кусоња, њих укупно 28 особа, насељене су у околини Црквеног. У Светом Ивану насељене су породице харамбаша Милије и Јурица и калауза Огњана из Кусоња, укупно 24 особе. У Глоговницу је насељена породица Вујица, а у Тополовцу Јурка Аганића, обе од по 7 особа. У Дубрави је насељена породица Илије из села Ступачнице, која је бројала 8 особа, у Крижевце породице Стјепана и Милана из Кусоња са по 7 особа. У Св. Петру насељен је калауз Бергун из Ступачнице, са 4 особе, и у Градец 8 пресељеника из Кусоња.²³ Уз њих, у то време, у Копривницу је пребегло 16 особа, а у Крижевце 8 Срба из Турске.²⁴

Трећег септембра, 1597. године, писао је капетан Лајбахер генералу Херберштајну, да су Срби спремни прећи на страну Хабзбуршке монархије, уколико Вировитица буде ослобођена од Турака. Већ 10. септембра, генерал Херберштајн је из табора код Вировитице писао штајерским сталежима, да је дан раније послао две чете по народ који се желео преселити. Једна од њих је попалила је Слатину и повела са собом 1 700 људи. Жену и децу Херберштајн је одмах послао у унутрашњост крајине, док је мушкарце, међу којима „врсних момака и поглавитих и ваљаних калауза“, задржао уз себе, у намери да их употреби у будућим сукобима са Турцима.²⁵

Из извештаја барона Херберштајна, од 3. новембра 1597. године, сазнаје се да су „из Турске утекавши Власи“ насељени у околини Ровишћа, где су подигли своје колибе. Надвојвода Фердинанд је за прехрану досељеника даровао новац и брашно, и позвао сталеже да досељенике снабдевају храном, све док они не буду у стању да обрађују земљу, како не би били приморани да се врате у Турску. Пошто су залихе које је даривао надвојвода биле потрошене, а зима се приближала, Херберштајн је отпустио 100 мање ваљаних војника и на њихова места поставио Србе, док је 50 Срба узео на рачун Иванићке тврђаве, где је отпустио једног

²³ Н. Petrić, *O iseljavanju vlašskog stanovništva*, Zbornik Janković, 1, Daruvar 2016, 43; R. Lopašić, *Prilozi za poviest Hrvatske XVI i XVII veka*, Starine JAZU, knjiga 19, Zagreb 1887, 68.

²⁴ А. Ивић, *Миграције Срба у Славонију током 16., 17. и 18. столећа*, Суботица 1926, 18.

²⁵ R. Lopašić, *Prilozi za poviest Hrvatske XVI i XVII veka*, Starine JAZU, knjiga 19, Zagreb 1887, 69.

војводу са четом. Срби су имали дужност да полазе из Ровишћа на службу у Иванић кад год је то било потребно.²⁶

У пролеће, 1598. године, дошло је до нових сеоба. Тада је досељено око 500 Срба. Капетан Лајбахер тражио је дозволу за подизање утврђења Поганца, ради њиховог насељавања. Могуће је да су се тада доселиле две групе, од којих је само једна насељена код Поганца, а да су оне заједно бројале 500 људи.²⁷

Барон Херберштајн је писао 16. јуна 1598. године надвојводкињи Марији да су два дана, након што се вратио из Градца 12. јуна, код њега дошла тројица харамбаша, који су били изасланици ага Драгуле и Вучића, са понудом да желе прећи на страну Хабзбурговаца. Херберштајн је, имајући у виду неспоразуме који су се десили приликом напада на Костајницу, захтевао да један од ага лично дође. Изасланици су обећали да ће предати тврђаве Пакрац и Велику, због чега се Херберштајн понадао да ће освојити Цернички и Пакрачки санџак. Како би у томе успео, молио је надвојвоткињу за новац. Изгледа да је дошло до одређених застоја у преговорима, јер се Херберштајн 23. јуна жалио на одлуку да се не примају Власи. Он пише како „истина, Власи јесу нестални, али и на Угре и Хрвате не може се право ослонити, чим их непријатељ надјачи... треба са њима (Власима) само благо и људски поступати, па сигурно неће бити на штету.“ Према речима Херберштајна, све је већ било договорено око предаје Пакраца и Велике, само још да се чете приближе тврђавама. Тврђаве ће бити лако задржати, јер ће их локални Власи снабдевати, а уколико их опет освоје Турци, на територију Крајине прећи ће око 1 000 Влаха. Писмо завршава констатацијом да ће, уколико се Власи населе на територију крајине, Турци остати без најбољих пешадијских чета и крајишких стражара.²⁸

Свестан важности пресељавања српског становништва, надвојвода Фердинанд је писао 1. јула 1598. године цару Рудолфу, тражећи 10 000 форинти за насељавање Влаха. Према надвојводи, Влахе је требало од противника направити савезнике, а „земљишни простор“, који ће се овом акцијом добити, „рашириће

²⁶ H. Petrić, *O iseljavanju vlašskog stanovništva*, Zbornik Janković, 1, Daruvar 2016, 44; R. Lopašić, *Prilozi za poviest Hrvatske XVI i XVII veka*, Starine JAZU, knjiga 19, Zagreb 1887, 69-70.

²⁷ H. Petrić, *O iseljavanju vlaškog stanovništva*, Zbornik Janković, 1, Daruvar 2016, 44.

²⁸ R. Lopašić, *Spomenici Hrvatske krajine I*, Zagreb 1884, 266.

држање царско, а избавит ће се више хиљада хришћана из чељусти непријатеља.“ Новац, који је требало том приликом потрошити, биће боље употребљен, него огромне суме новца које су потрошене за освајање Клиса и покорене тамошњих Влаха. Ради веће шансе за успешност акције, треба донети брзу одлуку, закључује надвојвода. Десет дана касније надвојвода Фердинанд је дозволио Херберштајну да започне акцију пресељавања Срба и за те потребе му обећао 1 000 форинти. Када све буде припремљено, на крајину је требало да стигне и помоћна унутрашње-аустријска војска.²⁹

Одмах по добијању дозволе, Херберштајн је наставио преговоре и већ 22. јула је из Вараждина писао надвојводи Фердинанду, да је позвао агу Драгула да 18. јула дође у Иванић, а агу Вучића 19. јула у Крижевац. Међутим, ни један није дошао, већ су послали изасланике. Изасланици Драгуле саветовали су Херберштајна да се што пре крене у акцију, пре него што Турци сазнају за преговоре, док су изасланици Вучића саветовали да се сачека док турске снаге из Славоније не крену према Будиму. Говорили су да оних који се желе селити има око 1 000 кућа. Херберштајн је, у име надвојводе, обећао војну помоћ, али под условом да се предају Пакрац и Велика. Према договору, акција је одложена за месец дана, а како Турци не би посумњали, Херберштајн је привидно затворио одређене српске старешине.³⁰

Хабзбуршке снаге упале су у део Славоније под турском влашћу и победиле Турке код Церника. У августу 1598. године, у околину Иванића насељено је 146 досељеника из дела Славоније под турском влашћу. У октобру исте године, око 500 људи насељено је у околини Светог Крижа. У новембру, чете су упале на територију око Пожеге и Пакраца и одатле превеле 350 људи. Међу њима био је Драгула-ага. Он је насељен у Иванићкој капетанији и добио је војводски чин. У изворима нема потврде да се и Вучић-ага преселио, али је

²⁹ Н. Petrić, *O iseljavanju vlaškog stanovništva*, Zbornik Janković, 1, Daruvar 2016, 45.

³⁰ R. Lopašić, *Spomenici Hrvatske krajine I*, Zagreb 1884, 267; С. Гавриловић, *Насељавање Срба у северну Хрватску, Славонију и западни Срем*, Зборник Матице српске за историју, 52, Нови Сад 1995. 21-40.

сасвим извесно да су то урадили његови потомци, јер се међу лицима пресељеним 1600. године спомиње Иво Вучић Агић.³¹

Са сеобама је настављено и 1599. године. Крајем новембра, или почетком октобра, пресељено је 120 кућа, односно око 1 200 људи. Врло вероватно да је од укупног броја људи, њих 955 насељено на простору око Иванића, док је могуће да се остатак населио на простору Крижевачке и Копривничке капетаније. Досељеници су били пореклом из 17 села са простора између Церника и Пакраца, и са собом су довели 3 000 грла стоке.³²

У јануару 1600. године, Хабзбуршке снаге, под вођством копривничког капетана Албана Грасвајна, на наговор војводе Павлића, упале су у Славонију под османском влашћу. Према Грасвајновом извештају, он је 27. јануара „све по снегу и по ноћи, кад је све спавало“ напао Слатину, „трг попалио и поробио. Вировитичка и Брезовичка страна сва је опустошена, а 5 села је поробљено: Букичица, Михољац, Миљено, Бистрицу и Мединце.“ Све Србе из тих места, заједно са њиховим угледним старешином Павшом Цветиновићем, Хабзбуршка војска је повела са собом, и они су насељени у околини Копривнице.³³

У пролеће исте године, дошло је до још једне масовне сеобе Срба. Према извештају иванићког капетана, Гашпара Глајспаха, упућеног 13. маја генералу Херберштајну, током похода, који је предузео капетан, добровољно су му се предали становници неколико села. То су била Кусоње, Дереза, Граховљани, Кричке, Бобани, Шуметлица, Пргомеља и Цикоте. Према извештају, било их је 828 особа, од којих 309 мушкараца. Они су дошли у Иванић, предвођени харамбашом Драгићем из Кусоња. Трећина досељеника била је, на властиту молбу, насељена код рођака у околини Ровишћа. Вероватно да су ови досељеници оснивали нова села и, у појединим случајевима, давали им имена по селима одакле су се иселили. Тако се, од почетка XVII века, на подручју јужно од

³¹ А. Ивић, *Миграције Срба у Славонију током 16., 17. и 18. столећа*, Суботица 1926, 18; Н. Petrić, *O iseljavanju vlašskog stanovništva*, Zbornik Janković, 1, Daruvar 2016, 46.

³² R. Lopašić, *Prilozi za poviest Hrvatske XVI i XVII veka*, Starine JAZU, knjiga 19, Zagreb 1887, 72; Н. Petrić, *Pogranična društva i okoliš. Varaždinski generalat i Križevačka županija u 17. stoljeću*, Samobor 2012, 179.

³³ R. Lopašić, *Prilozi za poviest Hrvatske XVI i XVII veka*, Starine JAZU, knjiga 19, Zagreb 1887, 72.

Ровишћа, спомиње село Пргомелја, а у околини Чазме село Дереза.³⁴ За службу у граду Иванићу узео је капетан Глајспех 161 особу, док је око града Иванића насељено 432 особе са харамбашом Драгићем. Последње је капетан намеравао да искористи за изградњу тврђаве у Иванићу, пошто је раније постављена основа.³⁵ Досељени Срби су пописани 12. маја 1600. године. Према том попису, структура досељеника је била следећа:

Табела 1. Досељене српске породице према попису 12. маја 1600. године

Породице насељене у околину Иванића			
Старшина породице	Број чланова породице	Старшина породице	Број чланова породице
Харамбаша Драгић	16	Радосав Радојевић	6
Радивој Новаковић	9	Остоја Рајаковић	7
Марко Покраћевић	8	Вукашин Рајаковић	6
Смољан Иванковић	14	Иван Војновић	9
Грубац Радовановић	12	Драгоје Дејановић	16
Драгиа Радовановић	11	Ратко Милојчић	6
Добрица Милић	13	Павко Радојевић	5
Вуић Ивановић	13	Радивој Радојевић	7
Драгојло Вуичић	17	Познан Вранешевић	6
Вранеш Јовановић	12	Радим Вуковић	8
Поп Илија	7	Радован Дамјановић	10
Вранеш Огњановић	10	Милорад Милиновић	10
Петко Вранешевић	12	Војин Петковић	6
Бранко Вуичић	20	Живко Иванишевић	4
Јован Петровић	16	Јован Раиновић	4
Новак Мотић	8	Миросав Клисурић	7

³⁴ H. Petrić, *Pogranična društva i okoliš. Varaždinski generalat i Križevačka županija u 17. stoljeću*, Samobor 2012, 181.

³⁵ R. Lopašić, *Prilozi za poviest Hrvatske XVI i XVII veka*, Starine JAZU, knjiga 19, Zagreb 1887, 73.

Вуић Вучић	8	Радосав Калинић	11
Продан Ђурђевић	12	Маринко Гјурић	10
Радоица Вукдраговић	13	Радво Радојевић	6
Радво Павновић	9	Иво Вучић Агић	15
Милија Милосавић	5	Богдан кнез	9
Планса Иванишевић	9	Радован Цветић	4

Породице примљене у службу у граду Иванићу			
Старешина породице	Број чланова породице	Старешина породице	Број чланова породице
Радоја Драганић	10	Богдан Јовановић	8
Видак Вучић	6	Вуин Јованић	7
Радман Куић	6	Вуић Чесјаковић	7
Мартин Драгојевић	7	Манојло Селаковић	3
Видак Рајаковић	6	Радивој Хераковић	5
Радво Петковић	5	Поп Милим	14
Драгосав Рајчевић	3	Огњан Лепосавић	7
Вуица Старчевић	6	Вучко Годешевић	4
Вучета Илић	5	Вукоје Ниешић	3
Вуица Стипановић	11	Богдан Дејановић	6
Добрица Малешевић	9	Вук Жиранац	8
Живко Катић	7	Славуј Воковић	8

Породице насељене у околину Ровишћа			
Старешина породице	Број чланова породице	Старешина породице	Број чланова породице
Раић Чавић	6	Радота Радмановић	6
Јован Цветић	8	Раосав Вуковић	10
Радозна Горановић	25	Богоје Лончар	2
Војин Горановић	8	Милета Радојевић	15
Раин Горановић	10	Милош Рославић	6
Радво Вочинић	17	Мучић Михајловић	6
Обрад Малешевић	9	Раић Микадиновић	7
Јован Огњановић	8	Вукман Јовановић	17
Петар Харамбаша	14	Михат Бунчевић	12
Тодор Радовановић	8	Милета Радојевић	8
Дамјан Вуић	8	Томо Радуловић	5
Филип Раосавић	5	Негован Марковић	8

Сеобе, са почетком XVII века, губе интензитет. Током марта 1602. године, дошло је до новог упада Хабзбуршких снага на територију под турском влашћу. Предводио их је иванићки заповедник Иван Кристоф Пранк, заједно са војводом Драгулом Драгуловићем, рајнским Вукићем Милошевићем и харамбашом Драгићем, клоштарским Петром Хасановићем и светокришким војводом Дмитрим Пруговићем и војводом Вуком. Они су спалили Црник, Другановце, Галетинце, Петровићу, Врх, Малу и Велику Перучију, Катиборје, Придборје, Дрежник, Куртагино село, Хагијановце, Подгаје, Бокуле, Михаљевац, Бодовалце, Стоборје, Мале Сочице, Врбје, Лушињу, Совињак, Кожуховицу, Чремочиште и Баничино. Том приликом, пресељене су многе српске породице и насељене међу раније досељенике. Слична акција изведена је и у новембру 1603. године, када је опустошен крај око Ораховице. И тада се Хабзбуршкој војсци придружио

одређени број српских породица, које су насељене на простор Славонске војне крајине. Број породица досељеника 1602. и 1603. године, на основу расположивих извора, није могуће утврдити. По свему судећи, у наредном периоду није било већих сеоба Срба на простор Славонске крајине, а уколико их је било, оне нису спровођене у договору са крајишким властима.³⁶

Табела 2. Сеобе Срба у Славонску крајину током Дугог рата (1583-1606)

Време сеобе	Број пресељених особа	Број пресељених породица	Место насељавања
Октобар 1595.	40	/	Крижевци
Јун 1597.	117	14	Цирквена, Свети Иван, Глоговица, Тополовац, Дубрава, Градец, Крижевци, Свети Петар и Копривница
Септембар 1597.	1 700	/	Ровишће и околина
Пролеће 1598.	500	/	Поганец
Август 1598.	146	/	Околина Светог Крижа
Новембар 1598.	350	/	/
Јесен 1599.	1 200	120	955 у Иванић, 245 вероватно између Крижеваца и Копривнице
Јануар 1600.	/	/	Околина Копривнице
Мај 1600.	828	92	Иванић и околина, и околина Ровишћа
Мај 1602.	/	/	/
Новембар 1603.	/	/	/

³⁶ А. Ивић, *Миграције Срба у Славонију током 16., 17. и 18. столећа*, Суботица 1926, 20-22.

Поставља се питање због чега су Срби са турског крајишта у тако великом броју били спремни на сеобу. Разлоге треба тражити у бројним покретима против турске власти, који су се десили на српском етничком простору у току Дугог рата. Они су довели до погоршаних односа турских власти и Срба. Епископ Василије се жалио да Турци, под оптужбама да су доушници и уходе, врше насиља над Србима у Славонији. Незадовољству Срба сигурно да је допринело и постепено губљење влашког повлашћеног положаја, који су Срби имали у Славонији.³⁷

Значај ових сеоба огледа се у последицама које су оставиле, а оне су демографске, војне и политичке природе.

По завршетку сеоба, удео српског становништва на територији Славонске крајине знатно се увећао. Тешко је одредити колики је тачан број Срба пресељен, али процене се крећу између 6 000 и 10 000 људи.³⁸ Јаснија слика о бројности Срба може се добити на основу једног пописа српских села у Славонској крајини. Тачну годину настанка пописа тешко је одредити, али врло вероватно да је настао у последњим годинама Дугог рата, или у годинама након њега. Према њему, Срби су насељавали укупно 59 села, од чега 9 у Иванићкој капетанији, 9 у Копривничкој, и 41 у Крижевачкој капетанији. За свако село, забележен је број кућа, којих је укупно било 1 256, од тога у Иванићкој капетанији 296, у Копривничкој 204 и у Крижевачкој 756 кућа.³⁹ Треба напоменути да су овим пописом обухваћена села насељена искључиво српским становништвом, док мешовита села нису пописана.

³⁷ K. Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, I, Zagreb 1997, 89.

³⁸ H. Petrić, *Pogranična društva i okoliš. Varaždinski generalat i Križevačka županija u 17. stoljeću*, Samobor 2012, 182; K. Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, I, Zagreb 1997, 89.

³⁹ H. Petrić, *Popis vlaških naselja u Slavonskoj krajini s početka 17. stoljeća*, Radovi – Zavod za hrvatsku povijest, 42, Zagreb 2010, 447-450.

Табела 3. Српска села у Славонској крајини почетком XVII века.

Копривничка капетанија			
Назив села	Број кућа	Назив села	Број кућа
Мучна	50	Планка	30
Велики Поганац	30	Мали Поганац	16
Зредиа	26	Кукавица	16
Грдник	9	Ладислав	8
Глогов Зденац	19		

Иванићка капетанија			
Назив села	Број кућа	Назив села	Назив села
Свети Криж	42	Тугино село	24
Собоћани	50	Диановци	18
Бошњани	54	Буна	21
Обрешка	29	Собочани	33
Граберје	25		

Крижевачка капетанија			
Назив села	Број кућа	Назив села	Број кућа
Болс	8	Капела	32
Фабиановац	10	Тука	7
Глог	10	Коринта	8
Марковац	14	Вукшинец	15
Маринко	15	Ровишће	135
Горње Плавнице	26	Доње Плавнице	23
Пргомелје	21	Гудовац	24
Кореново	16	Брезовљани	9
Нарт	18	Никово село	11
Зачесма	12	Маринково село	6
Новак	5	Босиљево	12
Срадинце	10	Широко село	6
Осек	25	Глоговница	7
Иванац	8	Поток	14
Батина	30	Сесвете	14
Клостер	16	Буковје	16
Точник	8	Свети Иван	90
Цепидлак	18	Доманкус	12
Велика	12	Мучина	6
Марковац	11	Храстовљани	8
Стремц	8		

Ови подаци послужили су као основа за покушај реконструкције укупног броја Срба у Вараждинском генералату почетком XVII века. Историчар Хрвоје Петрић, полазећи од процене Карла Касера да је просечна величина српске

породице била 8,8 чланова и податка из пописа да је било 1256 српских породица, долази до броја од 10 550 Срба. Сличном методом, Петрић процењује да је на територији читаве Славонске крајине, укупан број становника био 15 590.⁴⁰ Међутим, како из времена почетка XVII века нема сачуваних потпуних пописа Вараждинског генералата ове бројке треба узимати са резервом. На опрезност упућује и то да је већ 1633. године Иван Тонко Мрнавић, бискуп босански и коадјутор загребачког бискупа, писао папи да на простору Загребачке бискупије живи више од 40 000 православаца српске народности.⁴¹ Оно што се готово сигурно може закључити је да су Срби, након сеоба у време Дугог рата, били већинско становништво на простору Славонске крајине, са око двотрећинским уделом у укупном броју становника.

Највећи број Срба населио се на просторе Крижевачке капетаније. Вероватно да је то било део плана крајишких власти, јер је та капетанија била централни део крајине и није имала пуно природних препрека, те је била најизложенија нападима Турака.⁴² Највише Срба било је насељено у Ровишћу, које ће на изванредан начин бити центар окупљања Срба из Славонске крајине.

Насељавањем Срба на пуста земљишта у околини тврђава у Славонији, њиховим ступањем у војну службу под командом крајишких официра и војног искуства које су поседовали, Славонска крајина престаје да буде нестабилан систем тврђава и постаје добро брањена територија.

Проблем који се јавио још у току сеоба, односио се на правни положај досељених Срба. Срби у Славонији, за разлику од оних у Жумберку, били су насељени на територију која је некада припадала разним феудалцима. Пошто су Срби оживели пољопривреду на, до тада, пустим поседима, њихова имања постала су потицајни извор феудалних прихода, и због тога су бројни феудалци захтевали да их досељени Срби прихвате за земљишног господара и са њим склопе урбар. То је било у супротности са интересима крајишких власти, које су

⁴⁰ Н. Petrić, *Pokušaj rekonstrukcije ukupnog broja stanovnika Varaždinskog generalata i Križevačke županije od kraja 16. do početka 18. stoljeća*, Podravina, 19, Koprivnica 2011, 45-57.

⁴¹ В. С. Дабић, *Српска насеља у Славонији (16-18. век)*, Глас САНУ, 16, Београд 2012, 173-195; *Fontes: izvori za hrvatsku povijest*, V, Zagreb 1999, 65-66.

⁴² К. Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, I, Zagreb 1997, 96.

покушавале да примене систем заснован на војној обавези слободног сељака, ослобођеног феудалних намета. Решавање тог спора трајало је неколико деценија, и пресудно је утицало на даљи развој читаве Војне крајине.

Правни положај Срба у Вараждинском генералату до 1630. године

Проблем регулисања правног положаја досељених Срба састојао се у томе да славонски Срби нису били насељени на личном владаревом поседу (јер их он у Славонији није ни имао), већ на поседима који су раније припадали разним феудалцима. Већина некадашњих поседника земљишта је или нестала или није могла да докаже своје право на посед. Према нормама феудалног система, такви поседи су припали владару, односно круни. Он је на таквим поседима несметано могао да насељава становништво и одређује његов положај. Међутим, на одређени део територије насељене Србима, неколико феудалаца је и даље полагало право. Међу њима, једини већи поседник била је Загребачка бискупија. Пошто су Срби оживели пољопривреду на, до тада, пустим поседима, њихова имања постала су потецијални извор феудалних прихода. Зато су бискупи захтевали да им се признају права као власницима земље на властелинствима Иванића, Чазме и Дубраве, те да они сами, преко урбара, одреде положај насељених Срба. То је подразумевало и да крајишки заповедници не би имали никакву власт над њима. Одбијање Срба да прихвате феудалне дажбине и постану зависни сељаци са једне стране и инистирање бискупа и осталих феудалаца да им се признају права као власника земље са друге стране, довело је до спора који ће трајати неколико наредних деценија.

Овај спор имао је и шири контекст. Губитком надлежности над спорним територијама и потчињавањем становништва властима Војне крајине, постојала је могућност да територија Славонске војне крајине буде издвојена из краљевине Славоније, а самим тим и из краљевине Угарске. На тај начин би Хрватско-славонски сабор изгубио сваку власт над територијом насељеном крајишницима. Због тога су угарски и хрватско-славонски сабори, током читавог XVII века,

подржавали захтеве феудалаца и тражили од владара да се бану врати војна и политичка власт, односно да се Војна крајина подвргне бану и хрватско-славонском сабору. Оваквим захтевима бана и сабора супростављали су се надвојвода Фердинанд, штајерски сталежи и крајишки заповедници. Пошто су они деценијама изграђивали Војну крајину, те у њу уложили велика средства, желели су да задрже власт над њом и примене модел заснован на војној обавези слободних сељака, ослобођених феудалних намета. Дакле, спор око тога да ли ће се досељени Срби наћи под влашћу феудалаца био је део спора око тога ко ће управљати Вараждинским генералатом: Унутрашње Аустријске земље или Хрватско-славонски сабор.

Питање правног положаја досељених Срба отворено је већ у првим годинама сеоба током Дугог рата. Први корак ка регулисању тог питања учинио је надвојвода Фердинанд, 26. фебруара 1597. године, издајући декрет, којим је досељеним Србима, и онима који ће се у будуће доселити, гарантовао ослобођење од плаћања свих дажбина и работе. Заузврат, њих су крајишки заповедници могли позвати у војну службу.⁴³ Сам документ је изгубљен, али о његовом постајању сазнајемо из других извора. Надвојвода је писао цару Рудолфу II, 7. септембра 1599. године, да је имао писани договор са Власима, и да га мора поштовати како се они не би вратили у Турску.⁴⁴ Крајишки заповедник Хилдбургхаузен писао је, средином XVIII века, да је имао у рукама тај декрет и спомиње датум његовог издавања.⁴⁵

Први пут своје захтеве бискупи су изнели пред крај XVI века. Крајем јуна 1599. године, загребачки бискуп Никола Степанић Селнички писао је цару Рудолфу II, тражећи да се Србима, насељеним на поседе бискупије, не дају никакве привилегије и да га они морају признати за „земаљску господу“ уколико желе обрађивати његове поседе, те да се заповеднику Славонске војне крајине Херберштајну забрани да се меша у преговоре око десетине и других дажбина са насељеним Србима. У јулу исте године, поново се бискуп жалио цару на надвојводу Фердинанда, јер је Србе населио на његове поседе и ослободио свих

⁴³ K. Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, I, Zagreb 1997, 91.

⁴⁴ С. Гавриловић, *Грађа за историју Војне границе*, III, Београд 2006, 16.

⁴⁵ R. Lopašić, *Spomenici Hrvatske krajine*, III, Zagreb 1889, 357.

дажбина, што му причињава штету као власнику земље. Цар Рудолф је сматрао ове захтеве бискупа оправданим и предложио је надвојводи Фердинанду да подржи загребачког бискупа у погледу споразума са Србима. Међутим, надвојвода Фердинанд је, 7. септембра исте године, одговорио да је имао писани договор са Србима, којим су им дате слободе, а које су у супротности са захтевима загребачког бискупа. Уколико би сада он испунио те захтеве, његов договор са Србима не би више важио, те би они били приморани да се врате у Турску. С обзиром на то да су Срби имали прилике да се добро упознају са Хабзбуршким системом одбране, били би од огромне користи Турцима приликом њихових четовања. Према речима надвојводе, подручје коју су населили Срби било је пусто више од 40 година, а осим тога, бискуп их нити издржава нити плаћа.⁴⁶ На овај начин, Срби су привремено били заштићени од претварања у кметове на поседима загребачке бискупије.

Као што се надвојвода Фердинанд заузео за Србе у овом спору, тако је хрватско-славонски сабор подржавао интересе бискупа и осталих племића. Већ 1600. године, хрватско-славонски сабор је захтевао од штајерских сталежа да, под претњом казне, забране крајишким заповедницима да насељавају Србе без претходног договора са властелинима.⁴⁷ О овом питању расправљао је и угарски сабор у Пожуну. На њему је постигнута погодба између угарских сталежа и Херберштајна да се Срби првих 10 година ослободе свих обавеза према феудалцима, а након тога да буду потчињени власницима земље. Међутим, како се Срби, па чак ни неки племићи, нису са њом слагали, нагодба је пропала.⁴⁸

Током 1604. године, на угарском сабору, племићи Држићи и Погани захтевали су да се Срби у Ровишћу и Поганцу буду стављени под њихову власт, али је њихов захтев одбијен. Ипак, сабор је исте године усвојио законски члан, који је прописивао да се српски досељеници морају ставити под власт загребачких бискупа и осталих славонских племића. Цар Рудолф је позвао надвојводу Фердинанда да спроведе у дело овај закон, али до тога није дошло. На заседању

⁴⁶ С. Гавриловић, *Грађа за историју Војне границе*, III, Београд 2006, 15-19.

⁴⁷ К. Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, I, Zagreb 1997, 98.

⁴⁸ А. Ивић, *Јурисдикција славонских племића и српски досељеници од 1598. до 1630. године*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, књ. II, Београд 1922, 204.

хрватско-славонског сабора, 1608. године, поново је донесен исти закључак по питању досељених Срба. У њему се констатује да су Срби искрчили и населили одавно пусте и шумом обрасле пределе, те да ће краљевина имати велике користи од њих.⁴⁹

Политику коју је почео бискуп Никола Селнички, наставио је његов наследник Петар Домитровић. Као и његов претходник, Петар је подршку налазио у сабору. Хрватско-славонски сабор је 13. фебруара 1613. године затражио од краља Матије II да се Срби подвргну власти оних властелина на чијим су поседима насељени, а у исто време, угарски сабор је донео одлуку, којом захтева да се што пре именује комисија, која би Србе ставила под власт феудалаца. Против оваквих одлука био је заповедник Славонске крајине Траутмансдорф, који је упутио молбу надвојводи Фердинанду, у којој тражи да славонски сталежи и загребачки бискуп не врше притисак на Србе, јер то може довести до њиховог устанка и враћања у Турску.⁵⁰

Загребачки бискупи покушавали су, директним контактом са Србима, да их приволе да се ставе под њихову власт. Дошло је до састанка бискупових изасланика, међу којима је био Мартин Добровић, Иванићки жупник, пореклом Србин, и окупљених Срба, које су заступали војвода Јован Пејашиновић, војводе Павле и Дамјан и епископ Симеон. Највероватније да се састанак одиграо 25. марта 1613. године, код манастира Марче. Том приликом је прочитано бискупово писмо окупљеним Србима, у ком се захтева да га прихвате као власника земље. Одговор Срба био је да они нису у обавези да склапају било какве договоре са бискупом, као и да, уколико би то учинили, издали би надвојводу и штајерске сталеже, који су их из Турске избавили и помагали храном и новцем.⁵¹

Током исте године, бискуп Петар је понављао своје захтеве неколико пута. Он је писао и директно надвојводи Фердинанду, али и краљу Матији II, тражећи да утиче на надвојводу. У исто време, крајишки заповедници су писали

⁴⁹ Исто, 205-206.

⁵⁰ F. Šišić, *Hrvatski saborski spisi*, V, Zagreb 1916, 72-73; J. Adamček, *Bune i otpori: seljačke bune u Hrvatskoj u XVII stoljeću*, Zagreb 1987, 295.

⁵¹ F. Moačanin, *Pokušaji sporazumijevanja između hrvatskog plemstva i Vlaha varaždinskog generalata u 17. stoljeću*, Vojna Krajina, Zagreb 1984, 282.

надвојводи, да би потчињавање Срба загребачком бискупу угрозило одбрану државних граница.⁵²

Уследио је и збор Срба у Иванићу, 10. октобра 1613. године, одакле су упутили писмо генералу Траутмансдорфу, у ком су истакли да су до њих стигле вести да их је краљ потчинио под власт бискупа и да њему треба да буду покорни. Пошто су их краљ и штајерски сталежи избавили из Турске, прехранили и оружје дали, а бискуп се није ни јавио нити су га видели, они не прихватају другог владара осим „краљевске светлости“. Уколико је тачна вест да треба да се потчине бискупу, они ће се радије раселити „куд коме бог да“. У писму се поново напомиње да су Срби одувек били покорни царској и краљевској светлости и да неће другог господара признати, до онога на чију су веру дошли и који је њих и њихову децу прехранио. Због тога, моле Траутмансдорфа да пренесе њихове речи владару. На крају, изражавају жељу да се писмено утврде њихова права, јер према њиховим речима, не зна се „чији смо, чији ли нисмо, док не добимо права, која су нам обећана по доласку, да би и наша деца знала на чему остају“.⁵³

Жеља Срба из Крајине за доношењем прописа, којим би се утврдила њихова права и обавезе, нашла је израз и у писму српског епископа Симеона надвојводи Фердинанду. Епископ се, 15. јануара 1615. године, жалио на поступање према Србима и предлагао тачно одређивање њиховог положаја: да ли су они кемтови или војници, коме треба да се поковавају и шта су коме обавезни да дају. Пошто су сиромашни, тешко им пада што дажбине траже и црквени и световни феудалци. Они су, према речима епископа, вољни да раде на пограничним утврђењима, али да их приликом радова физички не злостављају. Траже праведније суђење и уопште блаже поступање према њима, јер би се на тај начин привукли на сеобу и други Срби из Турске.⁵⁴

Како би се коначно разрешило ово питање, цар Матија II је, септембра 1615. године, основао Српску комисију, са задатком да Србе потчини световној и црквеној властели. Међутим, комисија није почела са радом. У говору приликом крунисања за угарског краља, 15. маја 1618. године, надвојвода Фердинанд је,

⁵² R. Lopašić, *Spomenici Hrvatske krajine*, II, Zagreb 1885, 54-61.

⁵³ С. Гавриловић, *Грађа за историју Војне границе*, III, Београд 2006, 39-40.

⁵⁴ *Исто*, 41-43.

желећи да обезбеди подршку угарских сталежа, обећао да ће потчинити Србе политичкој, војној и судској власти преко посебне комисије. То је охрабрило угарски сабор да захтева да комисија почне са радом одмах. Њихов захтев је испуњен и рад комисије је започет 23. јула 1618. године, када су именовани чланови и одређено место и време првог састанка, али је већ 20. октобра рад комисије обустављен због тешког стања у држави.⁵⁵

У међувремену, славонски сталежи сазнали су да су крајишки заповедници писали цару да ће се Срби побунити и вратити у Турску, уколико буду стављени под власт феудалаца. Због тога су писали цару да ће њихова управа бити без притисака и насиља и да Србе неће оптеретити кметовском службом. Због оваквих изјава сталежа, Ратни савет у Грацу препоручио је цару, у марту 1619. године, да још једном покуша са решавањем српског питања путем комисије. Сличну препоруку имао је и Ратни савет у Бечу.⁵⁶

Након што је преминуо цар Матија II, на његово место изабран је краљ Фердинанд. Он је, као нови римски цар и угарски краљ, јула 1620. године, послушао препоруку Ратног савета и именовао нову комисију, која је требало да реши питање потчињавања Срба под власт феудалаца. Први састанак комисије одржан је тек 1623. године, у Вараждину, и том приликом председник комисије је позвао представнике Срба да дођу пред комисију. Писмо, којим се позивају пред комисију и царева одлука да се потчине феудалцима, прочитана је на сабору Срба у Ровишћу 23. јула 1623. године. Према извештају капетана Ханса Вехслера, од 29. јула исте године, након читања докумената дошло је до метежа међу Србима, који су се „дижући три прста увис заклели да ће пре умрети сви заједно“ него што ће се потчинити властели. Донета је одлука да се одреди изасланство, које ће однети молбу цару и да неће обрађивати поља док владар не донесе повољнију одлуку, а уколико до ње не дође, тражиће себи бољег владара. Ово се вероватно односило на то да су спремни на повратак у Турску. То је имало одређену тежину, јер је капетан Вехслер писао генералу Траутмансдорфу како је син војводе Николе Пејашиновића био заробљен приликом једног напада Турака, и да је сада

⁵⁵ N. Klaić, *Društvena previranja i bune u Hrvatskoj u XVI i XVII stoljeću*, Beograd 1976, 146; A. Ивић, *Јурисдикција славонских племића и српски досељеници од 1598. до 1630. године*, 209-210.

⁵⁶ А. Ивић, *Јурисдикција славонских племића и српски досељеници од 1598. до 1630. године*, 211.

бег у Цернику, као и да има намеру да Србе са Хабзбуршке стране врати на територију под турском влашћу. Окупљени Срби су одбили да пошаљу изасланике пред комисију и истицали су да чланови комисије треба да дођу код њих на крајину, уколико им имају нешто саопштити.⁵⁷

Поруке упућене са скупа у Ровишћу, стигле су до владара. Он је, већ 7. августа 1623. године, наложио привремену обуставу рада комисије. Истог дана, Србима у Славонији је обећао заштиту и да их нико неће узнемиравати у њиховим домовима, све док они заузврат покажу послушност према његовим заповедницима и одлукама које им преко њих саопштава.⁵⁸

Потреба владара да позове Србе на послушност вероватно је последица догађаја, који су се одиграли на граници према Турској. Срби са Славонске војне крајине су током 1620. године мобилисани и одвођени на ратиште у централној Европи. Пошто су то Турци сазнали, почели су са упадима и пљачкањем у Славонији. Увидевши да нема отпора, они су наставали са упадима и у наредним годинама. Како се Хабзбуршка монархија већ налазила у рату, крајишким заповедницима је наређено да не дозволе упаде граничара на турску територију. Међутим, Срби су и поред таквих наређења прелазили реку Илову и пљачкали турске поданике. Због непоштовања наређења, крајишници су строго кажњавани, а неки чак и смртном казном.⁵⁹ Овако лоше стање на граници вероватно да је, поред вести о почетку рада комисије и потчињавања сталежима, допринело незадовољству, које су Срби исказали на сабору у Ровишћу средином 1623. године.

Под утицајем генерала Траутсмандорфа, који је обећавао да цар неће дозволити да се газе слободе које су Србима загарантоване, Срби су се умирили, али су поновили да не желе да буду под влашћу феудалаца и да су дошли на територију Хабзбуршке монархије да врше војничку службу, а не да буду

⁵⁷ F. Moačanin, *Pokušaji sporazumijevanja između hrvatskog plemstva i Vlaha varaždinskog generalata u 17. stoljeću*, 282; С. Гавриловић, *Грађа за историју Војне границе*, III, Београд 2006, 55-57.

⁵⁸ N. Klaić, *Društvena previranja i bune u Hrvatskoj u XVI i XVII stoljeću*, 149; F. Šišić, *Hrvatski saborski spisi*, V, Zagreb 1916, 350-351.

⁵⁹ А. Ивић, *Миграције Срба у Славонију током 16., 17. и 18. столећа*, Суботица 1926, 31-38.

кметови. Истицали су да је земља коју су населили била дивљина и пустиња, пре него што су је они искрчили и учинили обрадивом.⁶⁰

Када су се прилике средиле, краљ Фердинанд је августу 1626. године издао упутства за наставак рада Српске комисије. У њима се наводи да би Срби могли подићи буну, па треба опрезно поступати са њима, посебно по питању црквене десетине. Како би се смањиле шансе за nerede, требало је Србима дозволити да изаберу међу собом неколико представника, који би преговарали са комисијом. Он наводи да треба пронаћи компромисно решење, по ком би део власти припао феудалцима, а део крајишким заповедницима. Међутим, хрватски и славонски сталежи су захтевали да Срби буду у потпуности потчињени власницима поседа, и да крајишки заповедници и штајерски сталежи немају никакву власт над њима. Иако су изасланици хрватско-славонског сабора упорно захтевали да се комисија састане што пре, и овога пута се то одужило.⁶¹

Како би решио овај вишедеценијски проблем, цар Фердинанд II је 15. новембра 1627. године издао диплому. Он је, узевши у обзир војничку службу, стражу и одбрану државних граница, како „Хрватске и Славоније, тако и целог хришћанства“, гарантовао Србима да могу без „скупљања и узнемиравања“ да живе на поседима на којима су насељени. Цар за себе задржава њихову заштиту и главну управу „тако да они највишој управи нашега Величанства и наших наследника, законитих угарских краљева, и ником другом буду потчињени.“ Према владаревој жељи, Срби треба да буду потчињени и послушни само од њега постављеним заповедницима и управитељима. Пошто до тога дође, брига владара ће бити да обезбеди сигуран и безопасан боравак Србима у земљама угарске круне, где ће моћи да живе слободно и неограничено. То се односило на оне поседе који припадају владаревим имањима, али исто тако и на оне поседе на које неко полаже наследно право. За имања која су већ била у нечијем поседу, владар је понудио да их откупи или да власници добију одговарајућу замену.⁶²

⁶⁰ А. Ивић, *Јурисдикција славонских племића и српски досељеници од 1598. до 1630. године*, 213.

⁶¹ С. Гавриловић, *Грађа за историју Војне границе*, III, Београд 2006, 65-71.

⁶² Ф. Ваничек, *Историја војничке крајине*, I, Нови Сад 1878, 71-72; Ф. Šišić, *Hrvatski saborski spisi*, V, Zagreb 1916, 410-411.

Овим правним документом решено је питање земљишног поседа, на који су насељени Срби. Имања постају власништво „свете краљевске круне“, а Срби остају слободни на њима, потчињени једино краљу. У ширем смислу, документом је територија Војне крајине у Хрватској и Славонији издвојена у посебну управну област, унутар Хабзбуршке монархије, под непосредном управом владара. То је значило да органи власти краљевине Угарске, и Хрватске и Славоније као њеног дела, немају никакву више надлежност над том територијом.

Иако је дипломом дефинитивно онемогућена обнова феудализма на поседима насељеним Србима, славонски сталежи захтевали су да до тога дође. Они су желели да, пошто већ не могу да добију потпуну власт над Србима, краљу остане војна, а феудалцима припадне цивилна власт. На њихово инсистирање, поново је именован председник комисије, те се она састала крајем јуна 1628. године у Вараждину. На захтеве изасланика славонских сталежа, комисија је упутила одговор у десет тачака, у ком наводи разлоге зашто Срби треба да остану потчињени двору. Он представља збирку свих аргумената које су крајишки заповедници користили у питању јурисдикције над Србима. С обзиром на то да је генерал Траутсмандофр био један од чланова комисије, врло вероватно да је он аутор документа. Одговор почиње приказом стања у ком је било краљевство пре доласка Срба из Турске. Истиче се да је читава територија крижевачке жупаније, као и већина загребачке и varaждинске, била пуста и обрасла шумом. Преко ње, Турци су лако прелазили и упадали у Корушку и Штајерску. Срби су дошли из Турске на позив војних заповедника и населили те поседе који су били пусти преко 80 година. Искрчили су многе шуме, посадили винограде и створили бројне пашњаке. Најважније је да су зауставили упаде Турака, а уколико је до њих и долазило, Срби су били први на удару, тако да су они једини имали штете. Услед присуства Срба, граница, али и залеђе, постали су мирно и сигурно место. Још један од разлога, зашто је најбоље решење да се Срби не потчине феудалцима, је и тај да они то неће учинити добровољно. Због тога би морала да буде коришћена сила, што би довело до повратка Срба у Турску. То би значило да територија

поново постаје отворена за нападе и пљачкање, односно враћа се у стање пре доласка Срба.⁶³

И поред таквог става, комисија је наставила са радом и покушала да утиче на Србе да они добровољно прихвате плаћање одређених дажбина феудалцима. Представницима Срба упућен је позив да дођу у Вараждин, на који су се они одазвали. Састанак је одржан 5. јула 1628. године и на њему су српски изасланици изјавили да не желе да буду под влашћу племића, да су се населили по одобрењу цара и крајишких заповедника и да само њима желе да служе. На предлог крајишких официра да плаћају минимални годишњи новчани износ, у знак признавања права власништва над земљом феудалцима, српски изасланици су затражили да добију шест дана за договор са осталим крајишницима. Када је истекао тај рок, чланови комисије дошли су у Ровишће, како би саслушали одговор. Тамо су их на отвореном пољу сачекали 400 коњаника и 3 000 наоружаних пешака. Они су узвикивали да желе служити само цара. Нагласили су да то раде бесплатно и да сваког дана око 300 војника чува на граници 13 утврђења, спремни да дају своје животе за цара. Чланови комисије, како би умирили Србе, одлажу посао и уверавају окупљене да ће одлука бити у њихову корист. Комисија се вратила у Вараждин и после 3 дана прекинула рад.⁶⁴

Како би осигурали свој положај, Срби су послали молбу цару, у којој су поновили ставове изнесене код Ровишћа. Као одговор, уследио је царев налог, издат преко ратног савета, да Србе нико не сме да узнемирава у тренутном положају.⁶⁵

Одговор хрватских и славонских племића, на овакав расплет догађаја, био је да се пошаљу изасланици сабора на заседања Краљевског суда у Пожуну. Краљевске судије, пошто су проучиле документа која су пред њих изнели сталежи, у децембру 1628. године донели су пресуду да Срби, насељени на поседима племића, треба у потпуности да буду потчињени њима и под јурисдикцијом бана и хрватско-славонског сабора у свим питањима. Утврђено је

⁶³ С. Гавриловић, *Грађа за историју Војне границе*, III, Београд 2006, 89-91.

⁶⁴ N. Klaić, *Društvena previranja i bune u Hrvatskoj u XVI i XVII stoljeću*, 150-151; F. Šišić, *Hrvatski saborski spisi*, V, 431-43.

⁶⁵ А. Ивић, *Јурисдикција славонских племића и српски досељеници од 1598. до 1630. године*, 222.

да 14 поседника има доказе да спорна имања припадају њима. Према пресуди, загребачким бискупима требало је да припадну Дубрава са 23 села, 4 каштела и 7 села, и „острво Иванић“ са 21 селом. Остали поседи су били мање величине и требало је да припадану надопатији светог Мартина, чазманском каптолу, колегији загребачких језуита и неколико племићких породица, међу којима су породице Држић, Банић, Керечењи, Голеца и друге.⁶⁶

Суд је одредио да имања треба да припадну властели, али није одредио начин на који ће то бити извршено. Због тога, почетком 1629. године, на хрватско-славонском сабору сачињен је документ, који представља понуду Србима насељеним на спорним имањима. У њему се Србима, уколико се сабору „добровољно придаду“, гарантују одређене слободе. Оне се су подељене у 7 тачака. У првој се гарантује да они неће имати обавезу кулука и да неће бити кметови. У осталим се уређује питање плаћања пореза „господи земаљској“ и питање војничке службе, коју би обављали за бана и сабор. Међутим, не зна се да ли је овај документ икада предат Србима и, уколико јесте, како су они на такву понуду одговорили. Могуће је да документ никада није стигао до Срба или да су се они негативно изјаснили о њему. У сваком случају, покушај сабора да приволи Србе да се добровољно предају под његову власт је пропао.⁶⁷

Упркос оваквој одлуци Краљевског суда, цар Фердинанд је 5. октобра 1630. године издао Српске статуте. Њиховим издавањем детаљно је регулисан правни положај Срба између Драве и Саве и загарантован им је статус слободњих сељака - војника. То је значило и крај спора између досељених Срба и славонских сталежа.

Статути представљају врхунац политике коју је водио цар Фердинанд од 1597. године и декрета о ослобађању досељеника свих дажбина. У времену док је био надвојвода, он је био најважнија подршка крајишницама у њиховој жељи да задрже свој статус. Али, након што је постао краљ Угарске, није имао политичке снаге да спроведе ту политику у дело. Због тога је путем комисија покушавао да

⁶⁶ С. Гавриловић, *Грађа за историју Војне границе*, III, Београд 2006, 91-95; N. Klaić, *Društvena previranja i bune u Hrvatskoj u XVI i XVII stoljeću*, 151.

⁶⁷ F. Moačanin, *Pokušaji sporazumijevanja između hrvatskog plemstva i Vlaha varaždinskog generalata u 17. stoljeću*, 287-295.

нађе компромисно решење. Пошто се то показало немогућим, он је дипломом из 1627. године онемогућио обнову феудализма у пограничним крајевима, а Српским статутима је поставио темељ за развој слободног крајишког друштва.

Српски статут

Дипломом издатом 15. новембра 1627. године, Вараждински и Карловачки генералат постали су засебне управне области унутар Хабзбуршке монархије и стављене под непосредну управу владара. То је значило да Срби насељени у тим областима неће бити под феудалном судском и управном влашћу. Због тога је требало створити нову управу и судство над крајишницима. У Вараждинском генералату је то учињено 1630. године, доношењем Српских статута.⁶⁸

Доношење статута било је и један од главних захтева, који су Срби истицали током спора са феудалцима. Једно изасланство Срба је почетком 1630. године замолило цара Фердинанда да реши њихово питање и преко комаданта Славонске крајине генерала Траутсмандорфа поднело нацрт статута. Текст нацрта је проучила Угарска дворска канцеларија и извештај о њему поднела краљу, 30. септембра 1630. године, у ком му саветује да прихвати нацрт. Цар је послушао своје саветнике и 5. октобра 1630. године објавио Српске статуте.⁶⁹

Српски статут представљају збирку прописа којима су дефинисана права и обавезе Срба у Вараждинском генералату. Правни обичаји и институције које су Срби донели са собом кодификоване су и прилагођене потребама крајишког одбрамбеног система. Они су гарантовали Србима између Саве и Драве право на статус политичке заједнице, са широком управном и судском аутономијом. Њена основа биле су институције кнезова и великих судија. Такође, Срби су добили

⁶⁸ В. С. Дабић, *Сеобе Срба у Хрватску и Славонију од почетка XVI до краја XVII века*, *Catena Mundi*, I, Београд-Краљево 1992, 274.

⁶⁹ G. Rothenberg, *The austrian military border in Croatia (1522-1747)*, Urbana 1960, 34.

право на слободно уживање земљишног поседа. Најважнија обавеза коју су крајишници имали била је обављање војничке службе.⁷⁰

Институцију кнезова и кнежинске самоуправе на подручје Вараждинског генералата са собом су донели српски досељеници из Турске. Пошто је потреба за њом постојала и на територији генералата, она се одржала у српском народу, а преко Српских статута доспела у законодавство Хабзбуршке монархије.

Првим чланом првог поглавља Статута, прописано је да свако српско село између Саве и Драве, у месецу априлу, пред Ђурђевдан, изабере из своје средине судију или кнеза (*Judex sive knezius*) на годину дана. Нису наметнута никаква ограничења приликом избора, али је напоменуто да би то требало да буде човек који има нужну способност за то звање. Избор који је сеоска заједница направила, генерал је „примао на знање“. Остало је нејасно које су то нужне способности, које је требало да поседује изабрани кнез, и да ли је генерал могао да поништи избор, уколико их кнез није поседовао.⁷¹ Иако је прописано да служба кнеза траје годину дана, није искључена могућност поновног избора исте личности. С обзиром на то да је за институцију великог судије статутима прописана та могућност, може се претпоставити да је постојала и за инситуцију кнеза.

Служба кнезова могла је трајати и краће од једне године. Чланом број 7 првог поглавља, прописано је да, уколико се пред великим судијом и поротницима докаже да је неки кнез прекршио законе, он буде новчано кажењен и смењен, а на његово место постављена друга способна особа. У случају тежих прекршаја, који су кажњавани смртном казном, кнезовима је судио војни суд.⁷² Пошто записници поротних судова у Вараждинском генералату нису сачувани, не зна се да ли су они икада судили неком кнезу. Међутим, зна се да је војни суд кажњавао кнезове, али је то било искључиво због непослушности према војним властима. Први такав случај забележен је 1632. године када је генерал

⁷⁰ В. С. Дабић, *Кнезови у Војној крајини у Хрватској и Славонији до половине XVIII века*, Зборник о Србима у Хрватској, 6, Београд 2007, 21.

⁷¹ Исто, 39.

⁷² *Statuta Valachorum. Prilozi za kritičko izdanje*, priredila Zrinka Blažević, Zagreb 1999, 32.

Шварценбергер наредио да због непокорности буде обешен кнез из Горњих Плавница, Марко Богдановић.⁷³

Српским статутима није прописан обред увођења у службу кнезова, али је могуће да је постојао. Чланом број 10 првог поглавља, прописана је заклетва, коју је требало да кнезови положи приликом преузимања службе. Нови кнез се морао обавезати да ће бити веран и послушан Богу, хришћанској држави, владару и његовим наследницима, генералима и великим капетанима, као и да ће пријавити све што би могло бити штетно по државу и против морала и да ће са сваким појединцем који је под судском истрагом, без обзира на сиромаштво или богатство, молбе, поклоне, наклоности или мржње поступати по своме уверењу тако да за своје држање може одговорати пред правдом и Богом. Заклетва се завршавала речима „Тако ми Бог помогао и сви свети“. Ово упућује на постојање одређеног обреда и да је у њему морало учествовати свештено лице.⁷⁴

Дужности кнезова прописани су у више чланова Српских статута. Према члановима број 3 и 4 првог поглавља, кнезови су били дужни да осумњичене за кривична дела, која се кажњавају смртном казном, ухвате и предају капетану, односно тамничару. Уколико су у питању били лакши прекршаји, кнезови је требало да кривце затворе, док не дође време за суђење или док осумњичени не плате кауцију. Према члану број 8 првог поглавља, требало је и да се постарају да крадљивци што пре буду ухапшени и предати тамничару, а украдене ствари предате судији на чување. Кнезови су имали обавезу и да, колико год је то било могуће, спрече са највећом пажњом и опрезношћу све деликте и преступе. Иако то није прописано статутима, врло је вероватно да су кнезови имали право примене силе, јер без ње не би били у стању да обављају своје дужности.⁷⁵

У дужности кнезова спадала је и брига о усељавању и исељавању становништа. Према 6. члану првог поглавља, уколико је неко из Турске желео да се насели у капетанији, кнез је био дужан да о томе обавести надлежног капетана. Уколико је сеоба била у оквирима исте капетаније, она је могла бити извршена само са знањем кнеза, који није морао обавестити капетана о њој. Према 5. члану

⁷³ В. С. Дабић, *Кнезови у Војној крајини у Хрватској и Славонији до половине XVIII века*, 94.

⁷⁴ *Statuta Valachorum. Prilozi za kritičko izdanje*, priredila Zrinka Blažević, Zagreb 1999, 33.

⁷⁵ *Исто*, 32-34.

првог поглавља, кнезови су били дужни да воде каталог, у ком је требало водити евиденцију о броју кућа и породица, као и свих мушкараца старијих од 17 година у свом подручју, али и да воде рачуна да сваки отац породице добро храни и пази све мушкарце преко 17 година, који се налазе у његовој кући. Јасна је намера законодавца да се овом одредбом брине о броју војних обвезника на територији генералата.⁷⁶

Иако се у првом члану Српских статута називају још и судијама, кнезови су, уколико нису били изабрани за великог судију или поротника, имали минимална судска овлашћења. Они нису имали права да учествују у раду капетанијског суда, већ су њихова овлашћења била ограничена на вансудска поравнања у случајевима пољских штета и мање значајних земљишних спорова међу крајишницима. Ипак, кнезови су имали кључну улогу у извршењу судских пресуда, посебно оних везаних за имовинске спорове или пресуде у којима су се прекршиоци кажњавали новчаном глобом. Такође, постојала је обавеза да приликом састваљања тестамената, купопродајних уговора или новчаних позајмица уз залог имовине, као сведок, буде присутан и кнез. Он је требало да се стара о извршавању таквих уговора, а у случају непоштовања уговора, био је обавезан да предузме одговарајуће мере.⁷⁷

Иако према Статутима кнезови за обављање дужности нису добијали никакву материјалну накнаду, или неку другу погодност, они су ипак уживали одређене повластице. Њихове породице нису биле дужне да дају војнике приликом ратних похода, нити су чланови породице били обавезни да свакодневно стражаре на граници у миру. Такође, за њих није важила радна обавеза на изградњи тврђава и поправци путева и мостова, али морали су да надгледају рад крајишника.⁷⁸

Дакле, Српским статутима је крајишницима у Вараждинском генералату гарантована цивилна самоуправа, чију су основу чиниле сеоске заједнице, на челу са изборним кнезовима, којима је поверен низ управних и извршних послова. Статутима су кнезовима додељене само оне дужности које су биле у интересу

⁷⁶ Исто.

⁷⁷ В. С. Дабић, *Кнезови у Војној крајини у Хрватској и Славонији до половине XVIII века*, 65.

⁷⁸ Исто, 90.

војних власти, а то је одржавање реда и мира на граници и старање о броју војних обвезника. Бројни други послови из живота сеоских заједница нису били регулисани, али је врло вероватно да су кнезови, као угледни чланови заједница, имали утицај на њихово обављање.

Србима у Вараждинском генералату је, путем Српских статута, загарантована и судска аутономија. Она се остваривала путем институције великих судија и поротника, односно капетанијског поротног суда. Према другом члану првог поглавља Статута, целокупна заједница Влаха, настањених у Крижевачкој, Копривничкој и Иванићкој капетанији, има право да бира, одвојено за сваку капетанију, по једног великог судију, са напоменом да је потребно да то буде човек „упућен у законе земаља“, који ће председавати судом од осам поротника. Избор судија и поротника се вршио на збору, који се одржавао око Ђурђевдана, а на којем су присуствовали сви кнезови са двојицом или тројицом старешина из сваког места у једној капетанији. Избор направљен на збору морао је да потврди генерал, а уколико је постојала правна препрека, генерал је био дужан да о томе обавести цара. Прописана је могућност реизбора судија и поротника, али уз поновну потврду генерала. Након избора за судију или поротника, изабрана лица морала су положити исту заклетву као и изабрани кнезови.⁷⁹

Читаво друго поглавље Статута, које се састоји од 10 чланова, посвећено је регулисању одређених питања везаних за рад судова. У првом члану је прописано да сваки суд чине велики судија и 8 поротника, којима се додаје један писар, а суђење се може одржати уколико нису присутни један или два поротника, а у случају да није присутан велики судија, уместо њега ће председавати њему по положају најближи поротник.⁸⁰

Даљим члановима прописано је да између позива на суд и претреса не сме проћи мање од 15 дана. Оптужени се не може присилити да одговара пред судом уколико није позван према обичајима и законима. Међутим, уколико јесте, а не појави се пред судом, оптужени мора платити глобу, за први позив 50 угарских

⁷⁹ *Statuta Valachorum. Prilozi za kritičko izdanje*, priredila Zrinka Blažević, Zagreb 1999, 30.

⁸⁰ *Исто*, 33-35.

динара, за други 100, а за трећи 150. Уколико се оптужени не одазове три пута, судски процес ће бити настављен и пресуда донета без његовог присуства. Прописано је да судски поступак буде кратак и брз, без одлагања и кашњења, а да се пресуда доноси једино на основу изнесених доказа и околности. Постојало је право жалбе на пресуду, која је морала у року од 10 дана да буде најављена, иначе је после истека тог рока, пресуда постајала правоснажна. Уколико је најављена у одређеном року, задат је нови рок од месец дана да она буде поднета. Ако није било жалби, кнез или један поротник ће приступити извршењу пресуде. Ко се успротиви извршењу пресуде биће кажњен, а уколико отпор буде оружан, починитељ ће бити предат војним властима.⁸¹

Четврто поглавље Статута носи назив О приватним и јавним кривичним делима. У њему су прописане новчане казне за различита кривична дела, као што су крађа, физички обрачуни међу крајишницима или блудничење, као и надокнада штета, коју је стока или нека друга животиња починила. Новац сакупљен плаћањем ових казни био је намењен платама судијама и осталим службеницима, или судским трошковима.⁸²

Према одредбама Српских статута, поротни капетанијски суд решавао је само мање тешка кривична дела и имовинске спорове међу крајишницима, док су тежа кривична дела и дела против правила војне службе била у надлежности војних судова. Дакле, судска самоуправа крајишника у Вараждинском генералату сезала је до прве инстанце, коју је представљао капетанијски суд, на челу са великим судијом и осам поротника.

Приликом примене Статута, појавили су се одређени проблеми, који су се тицали надлежности великих судија. Није било дефинисано како поступити у стварима које су се тицале две капетаније и самим тим двојице великих судија. Најбољи пример тога био је случај када су становници једног села у Крижевачкој капетанији украли стоку становницима села у Копривничкој капетанији. Такође, није била утврђена надлежност у пословима који се нису тицали појединаца, већ читавог села. То је био случај са становницима села Пргомелја, који нису

⁸¹ Исто.

⁸² Исто, 37-40.

испуњавали своју дужност и одржавали одређени мост проходним. Овакве нејасноће најчешће су решаване тако што су се капетани мешали у судску аутономију и сами прописивали казне, било за појединце, било за читава села.⁸³

Једна од најважнијих последица доношења Српских статута била је то да је Србима потврђено власништво над земљом. То се најбоље види из трећег члана трећег поглавља Статута, у којем је дозвољено крајишницима да своје куће, поља и земљиште продају, залажу и поклањају према својим жељама, односно да располажу својом имовином без ограничења. Имовина се могла делити међу члановима породице и наслеђивати по мушкој и по женској линији. Такође, крајишници не само да су слободно располагали земљишним поседима, већ нису били у обавези да плаћају било какве дажбине везане за земљу. Једино ограничење било је обављање војне службе.⁸⁴

Читаво пето поглавље Статута посвећено је војним стварима. Већ из првог члана, види се да су Срби су у Вараждинском генералату могли обављати плаћену и неплаћену војну службу.

Међу плаћени део војске спадале су харамије, које су биле груписане у јединице, које су се називале војводства, а којима је заповедао војвода. Овакве јединице биле су стациониране у утврђењима, а главни задатак био им је стражарење. Поред харамија, под заповедништвом војвода налазио се и одређени број неплаћених војника, вероватно из села у околини утврђења, у којем је војвода био стациониран.⁸⁵

Статути војводе описују као војна лица, беспрекорног владања, непорочног живота и неоптерећене икаквом сумњом за нечасност, али не прописује начин добијања војводског чина. Врло је вероватно да је крајишка заједница предлагала војводе, а генерал потврђивао њихов избор. Такође, вероватно да су војводе доживотно остајале на тој функцији. То се најбоље види из петог члана петог поглавља Статута, којим је прописано да, уколико војвода умре, крајишка

⁸³ K. Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, I, Zagreb 1997, 106.

⁸⁴ *Statuta Valachorum. Prilozi za kritičko izdanje*, priredila Zrinka Blažević, Zagreb 1999, 36.

⁸⁵ H. Petrić, *Pogranična društva i okoliš. Varaždinski generalat i Križevačka županija u 17. stoljeću*, Samobor 2012, 115-116.

заједница предложи генералу друго заслужно лице да заузме његов положај. Ограничење доживотном уживању положаја била је могућност смене судским путем, уколико се докаже да је војвода починио кривично дело или прекршио правила војне службе. Иако Статутима то није било прописано, често се дешавало да војводско звање буде наследно унутар породице, или да из једне породице у истом тренутку буде више војвода. Као пример, може послужити породица Пејашиновић. Димитрије, Иван и Петар Пејашиновић су, у време проглашења статута, били војводе у Крижевачкој капетанији. У истој капетанији, око 1622. године, војвода је био Иванов отац, Никола Пејашиновић.⁸⁶ Због такве природе њиховог положаја, војводе су били људи са великим утицајем у крајишкој заједници.

Како је то истакнуто и у самим Статутима, велику већину међу крајишницима чинили су неплаћени војници, који су за бесплатно служење били награђени повластицама. Њихова војна служба састојала се из неколико обавеза. Били су дужни да држе страже на граници према Турској и праве заседе у опустелим крајевима и шумама како би спречили упаде Турака. Такође, имали су радну обавезу на изградњи тврђава или поправци већ постојећих. У случају напада или већих припрема за напад турске војске, крајишници су били дужни да на генералов позив за два до три сата скупе између 6 000 и 7 000 наоружаних војника на месту које је за то одређено.⁸⁷

Муницију и барут потребну за обављање својих дужности, крајишници су добијали од генералата, док су све остало били дужни сами набавити. Уколико су ратовали ван своје области, они су то чинили бесплатно 14 дана, за области под турском влашћу, односно 8 дана за остале области. Након тога добијали су плату као редовни војници.⁸⁸

Објављивањем Српских статута и одређивањем подручја њиховог важења, створени су услови за наставак територијализације Вараждинског генералата, који до тада није био јасно разграничена територија, већ је било утврђено само које су му тврђаве припадале. Међутим, непрецизна одредница из Статута да се они

⁸⁶ К. Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, I, Zagreb 1997, 108.

⁸⁷ *Statuta Valachorum. Prilozi za kritičko izdanje*, priredila Zrinka Blažević, Zagreb 1999, 38-42.

⁸⁸ Исто.

односе на читаву заједницу Влаха, односно на сва влашка села, између река Саве и Драве, отежала је тај процес. Непривилеговани део становништва, међу којима су били најбронији приватни Власи и Предавци, настојао је да се укључи у крајишку заједницу. Они су приликом досељавања постигли договор са властелом и прихватили поданичке обавезе, али након проглашења Статута, престали су да их извршавају, тврдећи да су „у свем како влашки синови привилегиати“.⁸⁹ Чињеница да су у многим селима Власи, приватни Власи и Предавци живели измешани, додатно је отежала одређивање подручја важности Статута.

Ово питање отворило је нови спор, јер се већ 1630. године, загребачки бискуп жали крајишким заповедницима да му поједини поданици више не плаћају десетину. Следеће године, хрватско-славонски сабор подноси тужбу против „влашког великог архимандрита“, који је, праћен бројним Власима, запосео поседе племића. Истиче се да су у тим селима живели Словинци (староседелачко становништво) помешани са Власима, које је населила властела, па они не могу никако бити подређени генералу и капетанима. Због тога, сабор захтева да се што пре формира „Влашка комисија“, која би требало да раздвоји Влахе од приватних Влаха, Словинаца и Предаваца.

Пошто се подношење жалби наставило, цар Фердинанд II био је приморан да 1635. године именује комисију, која је требало да реши спорна питања. Након именовања чланова, комисија се 3. јула састала у Вараждину. Она је одбила захтев сталежа да се сви Срби ставе под њихову власт, па су они захтевали да се одвоје „прави“ Власи од осталог становништва. Након нешто више од два месеца рада, комисија је поднела цару препоруку да се Славонци, Предавци и приватни Власи буду пописани и стављени под власт племића, односно удаљавани из Крајине. Цар је прихватио предлоге и потврдио их одлуком од 18. марта 1636. године.⁹⁰

Међутим, почетком 1637. године, умро је цар Фердинанд II, оставивши иза себе неизвршене одлуке комисије. Његов наследник, Фердинанд III, суочен са притисцима Угарског сабора и изасланика сталежа Хрватске и Славоније, пише 3.

⁸⁹ В. С. Дабић, *Кнезови у Војној крајини у Хрватској и Славонији до половине XVIII века*, 23.

⁹⁰ С. Гавриловић, *Грађа за историју Војне границе, III*, Београд 2006, 105-131.

марта 1639. године заповеднику Вараждиског генералата, Шварценбергу, да је одлучио да обнови рад комисије. Нова комисија је имала задатак да изврши предлоге старе, односно раздвајање Славонаца, Предаваца и приватних Влах од „правих“ Влах. Цар је упутио патент крајишницима 27. марта, којим им забрањује пружање подршке непривилегованом становништву, под претњом губитка сопствених привилегија.⁹¹

Упркос инсистирању сталежа, да се комисија састане што пре, до тога није дошло. Напротив, цар Фердинанд III је, на молбу Срба, а по препоруци Ратног савета, у новембру 1640. године, издао потврду Српских статута.⁹²

Ставови Срба о спорном питању најбоље се виде из писма, које је иванићки војвода и велики судија, Ђурађ, упутио загребачком бискупу, 5. октобра 1642. године. На захтеве бискупа да му Предаваци плаћају десетину и жировину, Ђурађ одговара да су се они населили по шумама у страхотно време и да су одувек слободно напасали и жирили стоку. Пошто већ обављају крајишку службу, односно стражаре и дању и ноћу, они не могу никакву службу обављати за бискупа. Истичући значај крајишника, Ђурађ пише да би без њих Крајина била пуста и да они служе као штит Хабзбуршкој монархији. Писмо завршава констатацијом да су они са Предавцима једна браћа, да „они не могу без нас живети, као што ми не можемо без њих“, и због тога тражи да их бискуп „не бурка међу собом“, већ пусти да мирно живе и пребивају.⁹³

Подршка коју су Срби упућивали непривилегованом становништву довела је до бројних жалби сталежа на њихово понашање и непоштовање одлука комисије из 1635. године. То је навело цара да 10. децембра 1643. године именује нову комисију и понови исте инструкције, као и 1639. године. До првог састанка комисије дошло је у марту 1644. године. Међутим, пошто је избила побуна ердељског кнеза Ракоција, Бечу су били преко потребни крајишници, чија регрутација је спровођења почетком године. Узимајући то у обзир, генерал Шварценберг је 7. априла писао Ратном савету, да је немогуће спровести раздвајање приватних Влах, Славонаца и Предаваца од Влах, а да оно, у

⁹¹ Исто, 135-138.

⁹² А. Ивић, *Миграције Срба у Славонију током 16., 17. и 18. столећа*, Суботица 1926, 71.

⁹³ С. Гавриловић, *Грађа за историју Војне границе, III*, Београд 2006, 139-140.

комбинацији са регрутовањем, не изазове побуну свих становника Крајине, што би искористили Турци и ердељски побуњеници. Ратни савет сложио са његовим мишљењем и убрзо је наређено одлагање послова око раздвајања крајишника, а потом и распуштање комисије.⁹⁴

Упркос неуспесима, сталежи нису одустајали од захтева да се путем комисије спроведу одлуке из 1635. године. То је довело до новог сазива комисије, која се састала 22. априла 1648. године у Вараждину. Већ 26. априла, јављено је председнику комисије да ће Срби напустити Крајину и прећи у Турску, уколико буду стављени под власт племића. Због могућности избијања немира, цар је 28. маја одложио комисију за август или септембар. Међутим, до тога није дошло и комисија се није поново састала, све до средине 1650. године. На расправу пред новом комисијом, позвани су и представници крајишници. Поновивши своје аргументе, да су се населили у напуштеним пределима, које су својим трудом и залагањем оживели, да све послове обављају заједнички, те их је немогуће делити, и да су слободни граничарски војници, подложни једино генералу и капетанима, они су одбили да признају било какву власт сталежа, изјавивши да довољно признају сталеже тиме што их бране од непријатеља и чувају границу од Саве до Драве. Након дуже расправе, комисија је установила да се услед таквог расположења крајишника не могу усвојити захтеви сталежа. То је довело до цареве одлуке у јуну 1651. године, да се комисија распусти и да више не наставља са својим радом.⁹⁵

Дефинитивно укидање комисије за раздвајање непривилегованих и привилегованих крајишника имало је значајне последице на развој Славонске крајине. Поље важења Српских статута проширено је на све становнике Вараждинског генералата, без обзира на њихову етничку или друштвену припадност, односно српске привилегије претворене су у општекрајишке. Последице тога биће највидљивије пред крај XVII века, када се због привлачности општекрајишких слобода и пренасељености провинцијалних крајева, зависно

⁹⁴ А. Ивић, *Миграције Срба у Славонију током 16., 17. и 18. столећа*, Суботица 1926, 74-75.

⁹⁵ *Исто*, 80-84.

становништво из Банске Хрватске почне масовније насељавати на територију Вараждиског генералата.⁹⁶

Поред тога, коначно укидање комисије, у комбинацији са одредбом из Српских статута, да свако крајишко село или варош мора имати тачно одређене границе свога атара, омогућило је и завршетак територијализације Вараждинског генералата, односно одређивање, са већом или мањом прецизношћу, његових граница. На северу, границу је чинила река Драва, на истоку граница са Турском, која се налазила на реци Илови, док је јужна граница била одређена реституцијом властелинства Мославина. Западна граница се протезала од Иванић Града на север до реке Глогогнице, која је чинила границу све до Крижеваца. Од Крижеваца до реке Драве, границу су чинила следећа села: Иванац, Осијек, Апатовац, Поганац, Расиња, Суботица, Куновец, Пустаковец, Иванец, Копривница, Петеранец, Дрње и Ботово. На овај начин, довршена територијализација Вараждинског генералата значила је и разграничење подручја Војне крајине од Банске Хрватске. То је имало за последицу немогућност ширења крајишке територије према провинцијалу, и због тога нова крајишка села у Вараждинског генералату, након територијализације, настају дељењем постојећих села, или насељавањем пустих земљишта на источној граници, односно граници према Турској.⁹⁷

Положај Срба крајишника до краја XVII века

Положај крајишника у највећој мери зависио је од њиховог односа са хрватско-славонским властелинима, са једне, и односа са крајишким властима са друге стране. Након проглашења Статута и дефинитивног утврђивања положаја Срба у статусу слободних сељака-војника, могућност да се крајишници ставе под власт хрватско-славонских сталежа била је минимална, па је однос са војним властима Вараждинског генералата пресудно утицао на стање српског народа.

⁹⁶ В. С. Дабић, *Кнезови у Војној крајини у Хрватској и Славонији до половине XVIII века*, 23-24.

⁹⁷ К. Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, I, Zagreb 1997, 90; М. Slukan Altić, *Teritorijalni razvoj i razgraničenje Varaždinskog generalata (1630. – 1771.)*, Podravina, 7, Koprivnica 2005, 7-31.

Интереси војних власти и крајишника у појединим питањима су се подударали, али најчешће то није био случај. Најважнија тачка поклапања интереса било је питање односа са хрватско-славонским сабором, односно захтева да се крајишници ставе под власт сабора, а касније да се изврши раздвајање привилегованог и непривилегованог становништва. Та питања су решена у корист крајишника, у великој мери захваљујући ангажовању војних власти. До размимоилажења ставова долазило је по готово свим осталим питањима.

Крајишке власти биле су незадовољне Српским статутима, сматрајући да ће они смањити делокруг и моћ официра, што ће довести до опадања њиховог ауторитета међу граничарима. О томе је генерал Траутсмандорф писао цару, 16. јануара 1631. године, тражећи ревизију статута. До ње није дошло, али је заиста дошло до пада дисциплине на граници. Упркос најстрожој забрани војних власти, једна чета крајишника упала је на територију Турске и опљачкала околину Сирача.⁹⁸

И поред добијања Статута, међу Србима је било присутно незадовољство, које је довело до лоших односа са граничарским официрима. Срби из крижевачке капетаније су, 1631. године, упутили жалбе против њиховог капетана, Ивана Галера. Жалбе нису изостале ни у другом смеру, па се генерал Шварценберг, 1632. године, жалио на непослушност Срба из копривничке капетаније, који нису обављали дужност чувања страже у шумама. Није познато како је решен тај случај, али се зна да су крајем јуна исте године, по налогу генерала Шварценберга, због непослушности на смртну казну вешањем осуђени Марко Богдановић и Смољан Вујић из крижевачке капетаније.⁹⁹

До размимоилажења ставова између Срба крајишника и њихових власти долазило је и по питању четовања на граници са Турском. Пошто је велики број граничара био регрутован за потребе ратовања у Тридесетогодишњем рату, територија крајине остала је недовољно заштићена. То су користили Турци, који су упадали на крајину и пљачкали српско становништво. Услед таквог стања,

⁹⁸ А. Ивић, *Миграције Срба у Славонију током 16., 17. и 18. столећа*, Суботица 1926, 53-54.

⁹⁹ *Историја српског народа*, III-1, Београд 1993, 473.

Срби су тражили дозволу од Ратног савета за четовање на турској територији, међутим то им је изричито било забрањено.¹⁰⁰

Односи између крајишника и њихових официра знатно су се погоршали током 1650. године. Тада су Срби поднели комисији, која је требало да реши питање примене Српских статута, тужбу, у 9 тачака, против крајишког заповедника Ивана Галера. У првој износе насиља, помоћу којих је Галер изнудио од имућнијих Срба одређене количине житарица, док се, у неколико следећих тачака, описује како је за новац продавао војничке чинове, као и наметање разних глоби. У осмој тачки, крајишници износе оптужбу да је Галер приморао чак 12 села да му кулуче, док је другима одузео шуму.¹⁰¹

У своме одговору, Галер наводи да заиста јесте добио новац приликом именовања одређених војвода, али да је до тога дошло након унапређења, као знак добре воље унапређених, а не као мито. Као прилог томе, наводи бројне војводе које нису ништа платиле, а добиле су унапређења. У исто време, он упућује жалбе против Срба, замерајући им мањак дисциплине, за који криви војводе и велике судије. Према њему, војводе не надгледају стражарење на граници, а понекад прође и по неколико месеци, а да не обиђу стражаре. Наводи пример свибовачког војводе Пејашиновића, који уопште не обилази Свибовац. Он оптужује војводе и да држе крајишнике на својим имањима, приморавајући их да им обрађују земљу, док судијама замера што бројни преступи пролазе некажњено, посебно истичући продају хришћанске деце у Турску.¹⁰²

Комисија је, након што је саслушала међусобне тужбе, приступила испитивању сведока. Тај посао се одужио, а у међувремену је за новог заповедника Вараждинског генералата, 1651. године, именован Валтер Лесли. Њему су Срби, средином исте године, поднели нову тужбу против капетана Галера, у којој се жале да су његови поступци у супротности са Статутима, јер их он за најмање ситнице кажњава затвором. Убрзо је комисија решила ове спорове и строго наредила капетану Галеру да се уздржи од сличних злоупотреба, уз обећање да ће убудуће поштовати Српске статуте. Такође, комисија је замолила

¹⁰⁰ Исто.

¹⁰¹ А. Ивић, *Миграције Срба у Славонију током 16., 17. и 18. столећа*, Суботица 1926, 86.

¹⁰² Исто, 86-87.

генерала Леслија да се све неправде које је капетан нанео крајишницима исправе, како би се они умирили.

Колико су крајишници били незадовољни начином на који се према њима опходила војна власт, најбоље говори чињеница да је у време подношења тужби дошло до зближавања између крајишника и хрватско-славонског сабора. Властелини су, попуштајући у својим захтевима, започели директне преговоре са изасланицима крајишника, који су узели у разматрање њихове предлоге. До Ратног савета стигла је лажна вест да је дошло до договора и да су крајишници прихватили власт сабора. То је забринуло штајерске сталеже, који су наредили заповеднику Вараждисног генералата да такве договоре осујети, међутим, он је одмах по добијању наређења преминуо. Због тога штајерски сталежи, 6. августа 1650. године, пишу штајерском војводи Жигмунду Траутсмандорфу, молећи га да свим силама и средствима умири и задовољи крајишнике и спречи њихово прилажење под власт хрватско-славонског сабора. Он је, уз обећање крајишницима, да ће нови генерал решити све њихове жалбе, успео да спречи даље преговоре Срба и властеле.¹⁰³

Иако је деловало да се положај крајишких Срба поправио, то је било само привремено. Већ средином 1656. године, граничари су одлучили да пошаљу једну делегацију цару у Беч, како би уручили цару жалбу против сва три капетана у Вараждинском генералату. Упркос наређењима Ратног савета да се спречи њихов одлазак у Беч, делегати су стигли до цара, али осим тога нису имали никакве успехе.

Убрзо долази до нових сукоба са крајишким властима, који се претварају у отворену побуну. Средином 1658. године, Ратни савет наредио је да се у Вараждинском генералату поправе мостови, бунари и утврђења. Генерал Лесли изнео је предлог да то ураде крајишници, без икакве надокнаде. У Крижевцима је покушао да наговори војводе и представнике крајишника да на то пристану, али се убрзо међу крајишницима проширила гласина да је генерал Лесли новац, који су штајерски сталежи послали, потрошио у приватне сврхе. Крајишници су реаговали на то тако што су се скупили на узвишењу ван Крижеваца, распоређени

¹⁰³ R. Lopašić, *Spomenici Hrvatske krajine*, II, Zagreb 1885, 288-289.

у бојним редовима. Генерал Лесли је сматрао да их може умирити преговорима, па је заједно са личном стражом изашао међу крајишнике и, након што је похвалио њихову дисциплину, саопштио да ипак морају обавити предвиђене послове. То је изазвало незадовољство међу крајишницима, који су опколили генерала и његову стражу. Пустили су га тек након што је 6. септембра 1658. године, писменим путем, обећао да ће поштовати повластице крајишника и да их неће теретити никаквим додатним обавезама. Свим учесницима је опростио учешће у буни, али је затражио да се врате кућама и обављају своје дужности.¹⁰⁴

Иако се буна смирила, Срби су били и даље незадовољни, па су изабрали представнике, које су послали у Беч, да цару поднесу молбе и тужбе крајишника. Они су у Беч стигли у јануару 1659. године, и одмах поднели цару молбу да потврди њихове привилегије, као и одређене тужбе. Након више од месец дана, изасланици су добили одговор. Цар Леополд I је 21. фебруара 1659. године потврдио Српске статуте, али је захтевао од крајишника верност и послушност. По питању тужби, цар је обећао да ће послати комисију, која ће сва спорна питања истражити и решити.¹⁰⁵

До састанка обећане комисије није дошло, али тужбе које су крајишници припремили за ту прилику врло су значајне. Оне су овога пута уперене против двојице војвода, Гвоздана и Вукосава. Војвода Гвоздан се оптужује да је узимао новац од крајишника, како би могао пред царем заступати њихове интересе, али за њих ништа добро није учинио. На терен му се ставља и да је напустио Крајину, јер је купио грбовницу и у краљевству Славоније положио заклетву. Да ова оптужба није била измишљена, показује чињеница да су на заседању хрватско-славонског сабора, у септембру 1658. године, примљени за његове чланове, као племићи, Гвоздан Вуковић, његов син Димитрије и његови братићи Смољан и Иван. Том приликом су положили свечану заклетву цару и краљевини. Такође, војводе се оптужују да су без знања крајишке заједнице обећали да ће свака крајишка кућа давати одређени новац генералу, да ће сви крајишници чистити шанчеве око утврђења и да војводе неправедно расподељују плен, задобијен

¹⁰⁴ Z. Kudelić, *Isusovačko izvješće o krajiškim nemirima 1658. i 1666. godine i o marčanskom biskupu Gabrijelu Mijakiću (1663.-1670.)*, Povijesni prilozi, 32, Zagreb 2007, 152.

¹⁰⁵ R. Lopašić, *Spomenici Hrvatske krajine*, III, Zagreb 1889, 442-443.

током четовања на турској територији. Због тога, споменуте војводе крајишници не могу више трпети и траже да се они уклоне из војводске службе. Није познато да ли је и како решена ова ствар, али пошто је војвода Гвоздан важио за поузданика крајишких власти, вероватно да није сносио никакве последице.¹⁰⁶

Након потврђивања Статута, у Вараждинском генералату у неколико наредних година није долазило до већих немира. Међутим, мир на крајини није дуго трајао, јер већ 1666. године долази до нове буне.

Кључна личност ове буне био је крижевачки велики судија Стефан Осмокруг. У годинама пред буну, до спора између крајишких власти и Осмокруга долази због приватне парнице, коју је он имао са војводом Гвозданом, који је имао подршку крајишких власти. Крајем 1664. године, Осмокруг је оптужио Гвоздана да му је преотео земљиште и млинове, које је он наследио од свог оца. Пошто пресуда није била у његову корист, Осмокруг се обратио цару, који је затражио мишљење од Ратног савета. Савет је известио цара да је Осмокурова молба неоснована, успут га оптужујући да продаје хришћанску децу и да буни крајишнике. Незадовољан развојем ситуације, Осмокруг је држао зборове, претећи казном оним крајишницима који се не појаве. Када су за то сазнале крајишке власти, оне су под претњом смртном казном забраниле крајишницима окупљања и буњења. И поред тога, Осмокруг је наставио са својим активностима, због чега га је, када је дошао у Копривницу ради своје парнице, капетан Траутсмандорф затворио као бунтовника. Пуштен је тек када је епископ Габријел Мијакић обећао да ће умирити крајишнике.¹⁰⁷

У марту, 1666. године, тројица великих судија, Стефан Осмокруг, Илија Романовић и Никола Вуковић, послали су цару тужбу, која се састајала из 18 тачака, против капетана, војвода, службеника војног суда у Вараждину и других. Тужбу су поновили у априлу, жалећи се на крајишке заповеднике, који су им одузимали плен из четовања, ускраћивали их за плате, крајишке службе

¹⁰⁶ N. Klaić, *Društvena previranja i bune u Hrvatskoj u XVI i XVII stoljeću*, Beograd 1976, 157-158; F. Šišić, *Hrvatski saborski spisi*, knjiga 5, Zagreb 1916, 229.

¹⁰⁷ А. Ивић, *Миграције Срба у Славонију током 16., 17. и 18. столећа*, Суботица 1926, 102-104.

додељивали само за новац и спречавали их у слободном уживању земљишних поседа.¹⁰⁸

На захтев Ратног савета, 14. јуна исте године, крижевачки капетан Херберштајн упутио је извештај о овим оптужбама, негирајући их и оптужујући велике судије да су све спорове решавали по свом нахођењу, без обзирања на више инстанце, док Илију Романовића и Николу Вуковића оптужују да се лажно представљају као велике судије. Поводом оптужби да официри отимају крајишницима земљу и на њу насељавају католичко становништво, Херберштајн одговара да је то рађено за циљем да се спрече крађа и трговина хришћанском децом. Иако је могуће да је један од мотива насељавања био тај, вероватно да је главни мотив била ипак материјална корист, коју су крајишки заповедници имали, пошто је постајао обичај да свака кућа приликом насељавања поклони официру, који је спречео насељавање, једног вола или новац у вредности једног вола. Ратни савет је известио цара да су оптужбе неосноване, па је цар одбио тужбе великих судија.¹⁰⁹

До новог спора дошло је крајем јуна 1666. године, када је Херберштајн одбио да потврди поновни избор Осмокрога за великог судију, већ је на то место поставио свог кандидата, Вукосава Радојевића, оправдавајући овај чин злоупотребама Осмокрога, који је наводно поставио 30 уместо 8 поротника, а пресуде доносио у корист оне стране која да веће мито. Незадовољан таквим поступком, Стефан Осмокруг окупља оружане крајишнике око утврђења у Крижевцима. Одмах по добијању дозволе да употреби силу, капетан Херберштајн је ухапсио Осмокруга и неколико његових присталица и затворио их у Крижевце. Истог дана, капетан је намеравао да га одведе у Вараждин на испитивање и суђење, међутим, Осмокруг је страдао под крижевачком тврђавом. Тада избија отворена побуна, под вођством Осмокроговог сина и брата, који су окупили око 1 500 крајишника. Прва жртва њихове побуне био је Херберштајнов кандидат за великог судију, кога су убили, а његову кућу опљачкали и разрушили. Крајишке

¹⁰⁸ Z. Kudelić, *Prijedlog dvorskih savjetnika caru Leopoldu I o smenjivanju marčanskog biskupa Gabrijela Mijakića i sužavanju vlaških povlastica 1668. godine*, *Croatia Christiana periodica*, 51, Zagreb 2003, 92.

¹⁰⁹ N. Klaić, *Društvena previranja i bune u Hrvatskoj u XVI i XVII stoljeću*, Beograd 1976, 160-161.

власти брзо реагују и капетан Херберштајн успева да скупи војску од 4 000 војника. У борби која је трајала 8 дана, он је успео да порази побуњенике, док је шесторица вођа буне погубљено на истом месту где је убијен Вукосав Радојевић.¹¹⁰

Последица ове буне није само додатно погоршање односа између крајишких власти и крајишника, већ и сужавање крајишке самоуправе. Одређени кругови у Бечу и Грацу сматрали су да је узрок буне превелика слобода коју су крајишници добили Статутима, те су предлагали њихово укидање. Међутим, преовладало је мишљење да Статуте треба сачувати у измењеном облику, а укинути само институцију великих судија. До формалне измене текста Статута није дошло, али у пракси, након 1667. године, сва овлашћења великих судија преузели су војни судови. На тај начин су крајишници изгубили судску аутономију, а читава судска власт је прешла у руке капетана.¹¹¹

Са злоупотребама крајишких власти настављено је и након гашења буне из 1666. године, упркос томе што су оне биле један од разлога за њено избијање. Три села у крижевачкој капетанији, Јаношевац, Ладумић и Прашац, су у октобру 1671. године, послала жалбу цару Леополду I, тужећи се на генерала Херберштајна, који их је приморавао да му обављају кметовске дужности, што је супротно њиховим привилегијама. Цар је пресудио у корист крајишника и наредио генералу да их не приморава на кметовски рад.

Заповедник Вараждинском генералата, Лудвиг Суш, је приликом боравка на граници, 1679. године, сакупио податке о приликама које владају на граници и о њима обавестио цара. Према извештају, војне власти су преузеле сва овлашћења великих судија, па су крајишници у потпуности искључени из судства, иако су они добили привилегије, а не капетани, који судску власт злоупотребљавају на штету крајишника. Генерал Суш наводи пример ђурђевачког поткапетана, који је држао затворену породицу од 4 члана, без извештаја о њиховој кривици, да би после четири недеље, без судског саслушања и пресуде погубио оца и два сина, док је мајка успела да побегне. У наставку извештаја стоји да капетани глобе

¹¹⁰ А. Ивић, *Миграције Срба у Славонију током 16., 17. и 18. столећа*, Суботица 1926, 106-112.

¹¹¹ F. Močšanin, "Statuta Valachorum" od 14. aprila 1667. godine, *Historijski zbornik*, 29-30, Zagreb 1977, 225-232.

народ на различите начине, самовољно одређујући бројне дажбине, док су плате за војну службу добијали људи који никада нису служили у војсци, а војни чин су добијали они који више плате капетану. Да су капетани налазили начине да имају материјалну корист и од села под турском влашћу, говори пример села Брезовице. Становницима тог села је капетан гарантовао да их нико са територије крајине неће узнемиравати, уколико му они плате годишњи данак. Иако су данак плаћали, село су опљачкали хајдуци из копривничке капетаније.¹¹²

Пошто се извештај у највећој мери односио на капетане, цар је затражио од њих извештај. Капетан Иван Рудолф Штадл је писао цару, крајем јула 1679. године, да Срби желе своје повластице, како би поново могли да постављају велике судије, чиме би створили услове за подизање општег устанка. У исто време, капетан Траутсмандорф критикује генерала Суша, јер је превише благ према крајишницима, који не поштују своје официре и већ су једном подигли буну против њих. Према његовом мишљењу, враћање права на избор великих судија довело би до нове буне, па сматра да привилегије треба додатно смањити. Након разматрања извештаја капетана, цар Леополд I није донео никакве мере за поправљање положаја крајишника, осим што је 5. августа 1679. године наредио генералу Сушу да непрестано борави на територији генералата и побрине се за дисциплину у њему.¹¹³

Такво стање владало је у Вараждинском генералату, када је 1683. године избио Бечки рат, у току ког ће се знатно променити прилике у њему.

Значајније борбе на територији Славоније започеле су тек након успешне одбране Беча и опседе Будима, 1684. године. Тада су се граничарске чете, под заповедништвом грофа Јакова Леслија, сакупиле у Ђурђевцу и кренуле у напад на Вировитицу. Пошто су хабзбуршке снаге пресекле пут турској војсци, која је требало да помогне посади у Вировитици, Турци су се предали 25. јула 1684. године. Следеће године, средиште ратовања било је на територији Угарске, па су операције у Славонији престале. Тек након освајања Будима, септембра 1686. године, поново долази до борби у Славонији. Хабзбуршка војска је низала успехе,

¹¹² R. Lopašić, *Spomenici Hrvatske krajine*, III, Zagreb 1889, 364- 366.

¹¹³ *Историја српског народа*, III-1, Београд 1993, 486-487.

и до октобра 1686. године, освојили су Вођин, Валпово, Ораховицу, Пожегу, Осијек, Церник и Пакрац.¹¹⁴

Турско повлачење из Угарске, услед успеха хабзбуршке војске и стварање антитурске коалиције у Европи, охрабрило је цара Леополда I да коначно реши питање угарског наслеђа. За то му је била потребна гаранција угарских сталежа да ће његова династија остати на власти у Угарској и након повлачења Турака. Како би придобио сталеже, он им је приликом заседања Угарског сабора у Пожуну 1687. године, између осталог, обећао да ће укинути Вараждински генералат, његову територију припојити Хрватској, а крајишнике претворити у кметове.¹¹⁵

Хабзбуршке снаге су наставиле напредовање и септембра 1688. године заузеле Београд. Борбе су се, у наставку рата, одвијале далеко од Вараждисног генералата, све док реорганизована турска војска није приморала, почетком 1690. године, хабзбуршке снаге на повлачење. Тада је Славонија поново постала поприште борби, јер су турске снаге из Босне прелазиле Саву и нападале Славонију. Након тешког пораза турске војске код Сланкамена, 1691. године, започела је офанзива и у Славонији, током које је читава област доспела у руке хабзбуршких власти. Пошто су Турци доживели тежак пораз и у бици код Сенте, 1697. године, морали су да се помире са територијалним губицима. Мир, којим су Турцима од некадашњих угарских поседа остали само Банат и део Срема, склопљен је 1699. у Карловцима.¹¹⁶

Упркос томе што се борбе нису водиле на територији генералата, у њему није владао мир. У току рата је на крајишнике, по први пут, расписана извесна сума пореза, а пошто су били оптерећени и уконачењем царске војске, сматрали су да су њихове привилегије прекшене. Поднели су тужбе крајишким властима, а убрзо су се побунили и наоружани опсели Копривницу. Заповедник генералата, Капрара, послао је своје изасланике међу крајишнике, са задатком да им објасне

¹¹⁴ А. Ивић, *Миграције Срба у Славонију током 16., 17. и 18. столећа*, Суботица 1926, 116-118.

¹¹⁵ *Историја српског народа*, IV-1, Београд 1986, 75.

¹¹⁶ А. Ивић, *Миграције Срба у Славонију током 16., 17. и 18. столећа*, Суботица 1926, 134-138.

да због ратних прилика не плаћају порезе само они, већ и угарски и хрватски сталежи. То је дало резултате и крајишници су се убрзо умирили.¹¹⁷

Пред крај XVII века, Вараждински генералат је претрепео значајне демографске промене. Између генералата и Турске постојао је простор ниције земље, који је током XVII века био ненасељен због страха од четовања. Како су четовања готово потпуно престала крајем XVII века, а хабзбуршке снаге потиснуле Турке из Славоније у Бечком рату, започето је масовније насељавање становништва на простор око река Чазме и Илове. Због привлачности крајишких слобода, досељеници су углавном били пореклом из хрватских провинцијалних крајева. Тако су у околини Чазме, 1679. године, створена села Сухаја, Побјеник и Плошчица, насељена искључиво Хрватима и села Ваговина и Грабовица, која су насељена Србима и Хрватима. На сличан начин, настало је и село Речица уз Чазму. Двадесет римокатоличких породица је 1687. године затражило дозволу од крајишких власти за насељавање. Пошто су добиле дозволу, одређен је атар новог села, али су породице због страха од Турака оклевале да се населе. То су учиниле тек 1694. године, када „непријатеља Бог дал преко Саве претирати.“ У исто време, на територију генералата, населио се и велики број Срба из Мала Влашке и Босне. Масовно досељавање становништва настављено је и у првој половини XVIII века, што је довело до повећања броја крајишких кућа и насеља, промена етничке структуре становништва и уситњавања земљишних поседа.¹¹⁸

Црквена организација Срба у Вараждинском генералату у XVII веку

Верска организација православних Срба, на територији Војне крајине, основана је почетком XVII века, када је створена Марчанска епархија, као део Српске патријаршије. Име је добила по манастиру Марчи, који је био седиште епископије, а који се налазио на територији Вараждинског генералата. Рад на стварању епархије вероватно да је започет пред крај XVI века, када се на

¹¹⁷ *Историја српског народа*, IV-1, Београд 1986, 75.

¹¹⁸ В. С. Дабић, *Кнезови у Војној крајини у Хрватској и Славонији до половине XVIII века*, 24-25.

територију Крајине доселио епископ из церничког и пожешког санцака, Василије, али се на основу познатих извора то не може са сигурношћу тврдити.

Први марчански епископ, Симеон, на тај положај је постављен 28. јуна 1609. године, одлуком архијерејског сабора Српске патријаршије, на чијем се челу налазио патријарх Јован. Званична титула коју је том приликом добио била је епископ „в области западних стран Вретанија глагољут“, те су се епископи често називали и вретанијски епископи, а први међу њима епископ Симеон Вретања.¹¹⁹

С обзиром да право на слободу вероисповести припадника православне верске организације у Хабзбуршкој монархији није било уређено правним актом, православни епископи, заједно са крајишницима, били су изложени притиску да прихвате унију са Римокатоличком црквом. Притиску је био изложен и епископ Симеон, који је био приморан да, како би задржао положај, поред признавања духовног старешинства патријарха из Пећи, призна и старешинство папе из Рима. Он је ступио у контакт са загребачким бискупом Петром Домитровићем, који је пореклом био православни Србин из Жумберка, те је изјавио да ће признати папу за свог духовног поглавара и да ће одавати дужну послушност загребачком бискупу, на чијој се земљи населио. Тиме је стекао поверење надвојводе Фердинанда, који га је патентом од 23. марта 1611. године, именовао епископом „Влаха и Расцијана“, и ставио му у дужност ширење уније међу Србима. Након тога, епископ Симеон, у пратњи бискупа Петра, одлази у Рим, где му је 21. новембра 1611. године, папа Павле Пети издао булу, којом је именован за архимандрита манастира Марче и епископа унијатских Срба на простору Војне крајине.¹²⁰

Међутим, признавање уније епископа Симеона било је само формално, што му је помогло да осигура свој положај као православног епископа. У служби је задржан народни језик, православни обреди и јулијански календар, а епископ не само да није радио на ширењу уније међу народом, већ је 1615. године иступао као његов заштитник пред властима, тражећи да им се писменим путем потврде повластице, обећане приликом њихове сеобе на територију Крајине. Извештаји

¹¹⁹ *Историја српског народа*, III-1, Београд 1993, 467-468.

¹²⁰ Р. Грујић, *Споменица о српском православном владичанству пакрачком*, Београд 1996, 56-62.

римокатоличких прелата, настали између 1625. и 1630. године, показују да унија није постигла готово никакав успех.¹²¹

Епископ Симеон живео је до 1630. године, али, пошто је неколико година пред смрт био тешко болестан, епископијом је управљао марчански игуман Маским Предојевић. Након смрти епископа Симеона, игуман Максим одлази у Беч, где га је по жељи народа и препоруци крајишких заповедника, 8. маја 1630. године, краљ Фердинанд III именовао за вретанијског епископа. Иако се том приликом обавезао да ће отићи код папе у Рим на посвећење, епископ Максим не само да то није учинио, већ је отишао у Пећ, где га је српски патријарх рукоположио за епископа и издао му синђелију за Вретанијску епархију. Поред тога што се залагао за православље, отворено се противио утицају римокатоличке цркве на територији Војне границе. Против таквог стања се 1638. године побунио загребачки бискуп Бенедикт Винковић, који је замолио краља Фердинада да смени епископа Максима и на његово место постави правог унијату. Међутим, у страху од незадовољства које је такав поступак могао изазвати међу крајишницима, краљ је одбио бискупову молбу.¹²²

Након смрти епископа Максима, Срби крајишници су за новог епископа предложили Гаврила Предојевића, рођака преминулог епископа Максима. И поред противљења загребачког бискупа, краљ Фердинанд III је августа 1642. године, именовао Гаврила за вретанијског епископа, са тим да оде у Рим на посвећење. Као и његов претходник, епископ Гаврило није отишао у Рим, већ у Пећ, где га је рукоположио српски патријарх. Он ће на том положају провести само две године, пошто је 1644. године преминуо. За новог епископа, крајишници су изабрали Василија Предојевића, што су прихватиле крајишке власти и препоручиле га краљу, који се сложио са избором и именовао 26. августа 1644. године Василија за епископа, али овог пута под титулом епископа Свидничке бискупије, која се налазила у Угарској, под влашћу Турске и није имала бискупа. До промене у титули дошло је због противљења римокатоличке цркве коришћењу термина из православне патријаршије. Одмах након именовања, епископ Василије

¹²¹ Z. Kudelić, *Prvi marčanski grkokatolički biskup Simeon (1611.-1630.)*, *Povijesni prilozi*, 23, Zagreb 2003, 146-192.

¹²² *Историја српског народа*, III-1, Београд 1993, 475-476.

одлази у Рим ради посвећења. Међутим, до тог чина није дошло, јер је било у супротности са каноном да се он као православни свештеник именује на положај епископа римокатоличке бискупије. Он се вратио у Марчу без посвећења, где је обављао своју дужност све до смрти 1648. године. За његовог наследника, упркос противљењу загребачког бискупа, именован је Сава Станиславић. Као и његов претходник, од краља је добио титулу епископа Свидничке бискупије. Иако се заклетвом обавезао да оде у Рим на посвећење, он је отишао у Пећ, где га је патријарх Гаврило рукоположио за вретанијског епископа.¹²³

Непосредно пред своју смрт, 1661. године, епископ Сава је за наследника одредио Гаврила Мијакића. Овога пута, загребачки бискуп Петар Петретић се оштро супротставио том избору и захтевао да на место епископа буде именован неко ко ће заиста спровести унију, а не само је формално прихватити. Ипак, подршка коју су Гаврилу пружили крајишници из Вараждинског генералата и упозорења заповедника да може доћи до побуне, уколико Гаврило не буде именован, однели су превагу и Гаврило је постављен за епископа, али под условом да се одрекне српског патријарха и призна папу за свог старешину. Своју заклетву је само делимично одржао, јер није отишао у Пећ на посвећење, али није отишао ни у Рим. Њега је у Јашију, 1663. године, посветио за православног епископа земље Вретаније молдавски митрополит Сава.¹²⁴

У време епископа Гаврила Мијакића, доћи ће до великих промена у верској организацији Срба у Вараждинском генералату. Положај епископа Гаврила знатно се погоршао након буне Стефана Осмокруга, са којим је био у добрим односима. Крајишке власти су га оптуживале да је и он у њој учествовао, па је генерал Херберштајн писао 20. октобра 1666. године, да је два пута упозорио епископа Гаврила да мора испунити обећање и умирити побуну, што он није урадио. Херберштајн га чак оптужује да је након угушења буне сакривао побуњенике у манастиру Марчи, док читаво православно свештенство оптужује да ради противно интересима владара и државе. Како би поправио свој положај, епископ Гаврило је отпутовао у Рим, након чега је изјавио верност папи и

¹²³ Z. Kudelić, *Prvi marčanski grkokatolički biskup Simeon (1611.-1630.)*, *Povijesni prilozi*, 23, Zagreb 2003, 156-158.

¹²⁴ Р. Грујић, *Споменица о српском православном владичанству пакрачком*, Београд 1996, 79.

загребачком бискупу, и спремност да учествује у процесијама загребачког бискупа, али уз напомену да се не може одрећи српског патријарха. И поред спремности да сарађује, крајем 1668. године, у Бечу је донета одлука да се смени епископ Гаврило Мијакић, замерајући му држање током и након буне, неиспуњавање обећања о спровођењу уније и прекида свих веза са српским патријарсима. Због страха власти од избијања нових немира на граници, одлука није одмах спроведена.¹²⁵

Како би са што мање немира смениле епископа Гаврила, војне власти су га оптужиле да је учествовао у завери Зринских и Франкопана против владара, па се мало ко усудио да стане у његову заштиту, иако је било добро познато да у завери није учествовао. Штавише, бечки двор му је, 4. априла 1670. године, поклонио 200 дуката, у знак захвалности, јер је помогао да се крајишници не прикључе завереницима. Под тим лажним отпужбама, 9. априла 1670. године, издат је налог да се епископ ухапси. Генерал Херберштајн је извршио наређење и ухапшеног епископа послао у Грац, где је осуђен на доживотну казну затвора, коју је служио у Шлеској, све до смрти, 1686. године. Уклањање православног епископа из Марче била је цена коју су власти морале да плате загребачком бискупу Мартину Борковићу за његову помоћ приликом откривања и гушења завере. Уклањањем епископа Гаврила, створени се бољи услови за спровођење уније на територији Војне крајине, јер до тада, према извештајима загребачких бискупа, по том питању ништа није постигнуто, осим привидног прихватања уније од стране епископа.¹²⁶

Управа над епископијом, одмах по хапшењу епископа Гаврила, према жељи загребачког бискупа, предата је Павлу Зорчићу, Србину васпитаном и школованом у римокатоличком духу. На то место именован је царским указом 28. фебруара 1671. године, а своју заклетву положио је 8. априла исте године у Загребу, пред бискупом и каптолом. Заклео се на верност и послушност Римској цркви и папи, кога сматра за поглавару православног хришћанства. Поред тога, он

¹²⁵ Z. Kudelić, *Prijedlog dvorskih savjetnika caru Leopoldu I o smenjivanju marčanskog biskupa Gabrijela Mijakića i sužavanju vlaških povlastica 1668. godine*, *Croatia Christiana periodica*, 51, Zagreb 2003, 97-100.

¹²⁶ В. С. Дабић, *Војна крајина. Карловачки генералат (1530 – 1746)*, Београд 2000, 288.

изјављује да неће признавати право православног народа да на сабору бира епископа, јер је то противно канонима и краљевским правилима, пошто то право припада искључиво уграским краљевима. У наставку, обећава да ће што пре отићи у Рим, како би од папе добио благослов и потврду епископског звања. Посебан део заклетве посвећен је односима са српским патријархом. У њему се епископ Павле одриче патријарха као „шизматика, с римском црквом неједина“ и обећава да му неће бити покоран, нити га прихватити за духовнога или световнога поглавара, као и да неће од њега тражити потврду и благослов, односно да ће прекинути све везе са српском патријаршијом.¹²⁷

Крајишници и свештена лица били су против унијатског епископа, па су тражили дозволу да одрже сабор у Марчи, на ком би, као што је и до тад био обичај, сами изабрали епископа. Под притиском загребачког бискупа, крајишке власти спречиле су одржавање овог збора, што је само допринело незадовољству. Због протеста крајишника, пропао је покушај устоличења унијатског епископа у манастиру Марчи, па је тај чин обављен у крижевачкој тврђави.¹²⁸

Постављање Павла Зорчића за марчанског епископа представљало је преседан по више основа. До тада је марчански епископ биран, углавном из редова калуђера из Марче, на сабору крајишника, народних првака и свештенства, док је Зорчић именован на ту позицију царским декретом, без претходног избора на сабору. Такође, сви епископи до њега, иако су обећавали да ће радити на спровођењу уније, не само да то нису чинили, већ су и одржавали везе са Српском патријаршијом, док је он сваку везу прекинуо. Због тога, православно свештенство није хтело да га прихвати за епископа, па је по његовом повратку из Рима, почетком 1672. године, дошло до побуне калуђера, који нису пристајали на унију. Они су се епископу Павлу обратили речима да ће пре своје животе и главе дати, него што ће папу признати за свог пастира и да имају четворицу патријарха којима ће до смрти бити верни. Њима су се придружили и крајишници, па су власти војне крајине морале да интервенишу, и уз употребу силе угуше немире. Четрнаест калуђера је осуђено на доживотну робију и послато на Малту, где је део

¹²⁷ Р. Грујић, *Споменица о српском православном владичанству пакрачком*, Београд 1996, 80-85.

¹²⁸ Д. Кашић, *Отпор марчанској унији*, Аранђеловац 1986, 18.

њих умро од куге, а део радио као робови на галијама или на изградњи утврђења.¹²⁹

Начин на који је угушена буна само је повећао незадовољство међу крајишницима и њиховим црквеним лицима. О нетрпељивости крајишника и унијатског епископа, најбоље говори чињеница да је епископ Павле јако ретко боравио у Вараждинском генералату, проводећи већину свог времена у Загребу. У ретким приликама када је боравио у Марчи, он је био у сталном страху за свој живот. Писао је 1680. године да је већ десета година његовог „најбеднијег бискуповања“, а он и даље мора да држи страже дању и ноћу, јер му „ђаво спрема по разним слугама својим заседе и нападе.“ О страху у ком је живео говори и сведочење једног његовог савременика о томе да је приликом боравка у Марчи спавао у манастирској кули, повлачећи за собом мердевине да се нико не би могао попети до њега.¹³⁰

На епископском положају, Павле Зорчић се налазио све до своје смрти, почетком 1685. године. Његова смрт поново је отворила питање избора марчанског епископа. Крајишници су захтевали да сами изаберу новог православног епископа, док је загребачки бискуп инсистирао да то буде присталица уније. Као свог кандидата, загребачки бискуп је истицао Марка Зорчића, брата покојног Павла Зорчића. Упркос отпору и жалбама крајишника и њихових свештених лица, цар је именовао 18. маја 1685. године Марка Зорчића за епископа. Са таквим избором нису се слагали одређени римокатолички црквени кругови, који су имали свог кандидата, па је у Риму посвећен за епископа тек 20. фебруара 1688. године, али је убрзо по добијању папског декрета преминуо. У време док је он био епископ, нису постигнути значајнији резултати на спровођењу уније.¹³¹

Пошто је у то време Хабзбуршка монархија ратовала са Турском, готово сви крајишници су били ангажовани на разним ратиштима ван Вараждинског

¹²⁹ *Историја српског народа*, III-1, Београд 1993, 484-485.

¹³⁰ Д. Кашић, *Отпор марчанској унији*, Аранђеловац 1986, 21.

¹³¹ *Исто*.

генералата, па је без већих немира 1689. године за новог унијатског епископа изабран Исаија Поповић.¹³²

У току Велике сеобе 1690. године, Срби су добили народно-црквене привилегије, којима им је признато право на сопствену црквену организацију у Хабзбуршкој монархији. Позивајући се на те привилегије, српски патријарх Арсеније III обавестио је 25. априла 1691. године загребачког бискупа о својој намери да посети Војну крајину. Након што је добио потребне дозволе, патријарх Арсеније је у посету Марчанској епархији кренуо пред крај 1692. године. На територији генералата је остао неколико месеци, током којих је боравио у манастиру Лепавина, одакле је 2. јануара 1693. године писао загребачком бискупу Микулићу, истичући да нема ништа пртоив тога да Исаија Поповић буде службеник загребачког бискупа, али да епископ Исаија мора признати и српског патријарха за црквеног поглавара. Патријархов боравак на граници оживео је борбу крајишника против уније, па су они са једног збора 1693. године поручили епископу Исаији да се одрекне загребачког бискупа и да се приклони патријарху, а у случају да то не учини, запређено му је смрћу. Вероватно да је епископ Исаија, након саветовања са загребачким бискупом и крајишким властима, у страху од већих немира крајишника, признао српског патријарха, па су се крајишници умирили. Утицај који је остварио патријарх Арсеније међу крајишницима, захвљујући добијеним привилегијама, у великој мери умањио је утицај који је имао епископ Исаија. Такво стање остало је до краја његовог обављања дужности унијатског епископа 1701. године.¹³³

¹³² Р. Грујић, *Споменица о српском православном владичанству пакрачком*, Београд 1996, 85-95.

¹³³ Д. Кашић, *Отпор марчанској унији*, Аранђеловац 1986, 25.

СРБИ У ВАРАЖДИНСКОМ ГЕНЕРАЛАТУ ДО ПОЛОВИНЕ XVIII ВЕКА

Срби и питање опстанка Вараждинског генералата

Најзначајнија промена, која је задесила Вараждински генералат, на почетку XVIII века, била је та да је, након успостављања нове границе миром у Карловцима 1699. године, он престао бити гранично подручје. Тиме је изгубио своју првобитну сврху одбране од турских напада, па је дошло до расправе о његовој даљој судбини. Као и током читавог XVII века, хрватски и штајерски сталежи имали су супротстављене ставове по питању опстанка генералата.

Против његовог укидања били су штајерски сталежи, јер су у њему видели извор прихода, до којих су долазили на рачун крајишника путем разних злоупотреба, које је Ратни савет у Грацу, као орган сталежа, толерисао. Поред заслуга за одбрану монархије од Турака, као један од главних аргумента за очување генералата истицан је положај крајишника, односно њихове привилегије. Губитак статуса војника значио би да ће они бити претворени у кметове хрватско-славонских племића. Пошто су се крајишници томе противили од настанка Крајине, штајерски сталежи истичу могућност њихове побуне у случају да на то буду приморани. С обзиром на њихову бројност и искуство у ратовању, последице буне биле би катастрофалне по читаву монархију.¹³⁴

Хрватски сталежи су захтевали да цар одржи обећање, дато 1687. године и укине генералат, а његову територију припоји Хрватској и Славонији. Они су се позивали на законске чланове, о потчињавању крајишника племићима, донете у прошлом веку, а који нису примењени. Према њима, генералат је постао непотребан и његово укидање би смањило трошкове одбране државе. О могућности побуне крајишника, цару је писао загребачки бискуп Мартин Брајковић, који тврди да генерал Хајстер и његови официри намерно буне крајишнике, говорећи им да ће постати кметови ако се потчине бану, док у исто

¹³⁴ С. Гавриловић, *Грађа за историју Војне границе, III*, Београд 2006, 285-289.

време двор плаше побуном крајишника. Због тога, предлаже цару да uklони из генералата оне који подстичу немире и осигура мир на Крајини.¹³⁵

Цар Леополд I је уважио аргументе хрватско-славонских сталежа и донео је одлуку, 6. јуна 1703. године, о укидању Вараждинског генералата и свих тврђава на његовој територији, премештању официра у нове крајине и подвргавању читаве територије бану и сталежима. Војним заповедницима најстроже је забранио да буне народ против бана, а уколико крајишници њима поднесу жалбе, да их упуте бану на решавање.¹³⁶

Међутим, већ 14. јула, Ратни савет из Беча писао је да се извршење одлуке о укидању Вараждинског генералата суспендује на извесно време, а као разлог за одлагање, наводи се могућност избијања побуне граничара. Ипак, главни разлог за такву одлуку била је чињеница да је бечком двору била неопходна војна помоћ граничара у Угарској, где је дошло до устанка под вођством Ференца Ракоција.¹³⁷

Мађарска ребелија, како су Срби називали устанак Ференца Ракоција, избила је у јуну 1703. године, и имала је изразито антихабзбуршки карактер. Пошто се већ налазила у рату за шпанско наслеђе, Хабзбуршка монархија имала је великих проблема да се избори са куруцима, како су се називале Ракоцијеве присталице. Крајем 1703. и почетком 1704. годинем, ствари на бојишту су се неповољно развијале по двор, па је цар био приморан да се 14. јануара 1704. године обрати граничарима Вараждинског генералата, са захтевом да у Угарску пошаљу 2 500 до 3 000 крајишника. Он је том приликом обећао да генералат неће укинути и да ће крајишницима, уколико буду верни, потврдити њихове привилегије. То је умирило крајишнике из Вараждинског генералата, па су сваке године били учесници грађанског рата који је захватио Угарску.¹³⁸

У првим годинама ратовања, док је била угрожена територија Штајерске, штајерски сталежи су редовно исплаћивали плате крајишницима, али се у даљем току рата са платама каснило, а понекад нису уопште исплаћиване, што је довело

¹³⁵ Исто, 311.

¹³⁶ R. Lopašić, *Spomenici Hrvatske krajine*, III, Zagreb 1889, 220-223.

¹³⁷ L. Cerić, *Varaždinski generalat u službi apsolutističkih težnji Bečkoga dvora*, Povijesni prilozi, 36, Zagreb 2009, 109-126.

¹³⁸ С. Гавриловић, Грађа за историју Војне границе, III, Београд 2006, 343-345.

до незадовољства међу граничарима. У марту, 1707. године, Ратни савет у Грацу јавио је да су вараждински крајишници у лошем стању, поцепаних мундира и лоше снабдевени, па су постали непокорни и изазвали немире. Ништа се није променило ни у наредним годинама, па је крајем 1710. године, генерал Хајстер захтевао да крајишници, који се налазе у бедном стању, буду отпуштени кућама. Требало је да прво издрже карантин на Драви, због појаве куге, али незадовољни што им нису исплаћене плате за читаву 1709. годину, они су силом прешли реку. Тако је завршено њихово учешће у устанку Ференца Ракоција.¹³⁹

Већ у току мађарске ребелije, крајишници су тражили да им се формално потврде привилегије, па су са тим циљем, 1708. године, послали делегате у Беч и у Грац. У Грацу им је Ратни савет саопштио, 25. априла, да привилегије могу бити потврђене тек по завршетку рада надлежне комисије и одлуке владара, али им обећава да ће оне, док до тога не дође, остати на снази, док им је, 12. јуна, у Бечу, заповедник генералата Макс Брајнер саопштио да би требало да се врате кућама, како се не би излагали непотребном трошку и тамо сачекају потврду привилегије, до које ће сигурно доћи.¹⁴⁰

Упркос таквим обећањима, до потврде привилегија није дошло све до 1710. године, када су на Угарској дијети хрватско-славонски сталежи поново захтевали стављање територије генералата под њихову власт, што је значило и укидање крајишких привилегија. Против тог захтева био је генерал Бројнер, који је писао цару да је крајишнике, јер су рођени војници, немогуће учинити кметовима, а хрватско-славонски сталежи немају средстава да их издржавају као војнике. Пошто су као војници изузетно корисни за одбрану земље, треба их задржати у том положају, а нарочито због тога што се у Хрватској и Славонији отворено наздравља Ференцу Ракоцију.¹⁴¹

Исти став исказали су и официри, подофицири и војводе Вараждинског генералата, када су 10. октобра, 1712. године, писали цару Карлу VI, са молбом да се потврде привилегије, које су крајишници добили због своје верности и заслуга

¹³⁹ *Историја српског народа*, IV-1, Београд 1986, 76-77.

¹⁴⁰ С. Гавриловић, *Грађа за историју Војне границе у XVIII веку*, IV, Вараждински генералат II, Београд 2008, 26-27.

¹⁴¹ *Историја српског народа*, IV-1, Београд 1986, 186.

за одбрану државе, као и спремности да цару ставе на располагање неколико хиљада војника, уколико се генералат не укине. Подршку су им пружили генерал Хајстер и Ратни савет у Грацу, истичући сличне аргументе.¹⁴²

Положај крајишника је у то време био јако лош. Плате им нису исплаћиване по неколико година, а када је то чињено исплаћиване су у платну, уместо у готовом новцу, које је било лошег квалитета и по вишој цени од стварне. Генерал Макс Бројнер је писао 1715. године штајерским сталежима, да је народ запостављен и приморан да стално слуша гласине о укидању генералата, па је с разлогом незадовољан. На то се надовезало и угњетавање од стране унијатског епископа Рафаила Марковића, против којег су крајишници обе вероисповести поднели тужбу, тужећи га да затвара цркве, крши верске обичаје православних верника, намеће таксе и глобе свештенству и народу, отима имовину, стоку и земљу.¹⁴³

Пошто се Хабзбуршка монархија од 1716. године налазила у рату са Турском, крајишници су били преко потребни бечком двору. Због тога је, на поновљене молбе генерала Хајстера да се потврде привилегије граничара, Ратни савет из Беча, у марту 1717. године, одговорио да се царев став о опстанку генералата неће мењати, и да ће крајишници бити и даље третирани у складу са привилегијама. Истог дана, делегати крајишника се захваљују цару на таквој одлуци, и моле га да привилегије потврди што пре, и да се оне повежу у посебну књигу. Пошто су сарадници уверили цара Карла VI, да је у његовом најбољем интересу да потврди привилегије, он је то учинио 16. априла 1717. године. Следећег дана, он је писао генералу Хајстеру, да је одлучио да не укине Вараждински генералат, да крајишници остану у положају слободних сељака, задрже земљу коју поседују и остану подређени ратним саветима у Бечу и Грацу.¹⁴⁴

На тај начин је Вараждински генералат сачуван, а одлука о његовом укидању из 1703. године, иако никад званично укинута, постала неважећа.

¹⁴² С. Гавриловић, *Грађа за историју Војне границе у XVIII веку*, IV, Вараждински генералат II, Београд 2008, 65-70.

¹⁴³ *Исто*, 83-84; 113-114.

¹⁴⁴ *Исто*, 155-169.

Потврђивање привилегија од стране цара Карла VI само је накратко умирило крајишнике. Оригинали Српских статута, који су из манастира Марче пренесени у Беч ради потврде, враћени су у генералат, али нису предати крајишницима, већ копривничком капетану грофу Кенигсегу. Тек након што су му дали већи „поклон“, он је дозволио крајишницима да виде привилегије. Такво поступање довело је до незадовољства међу Србима, које је према извештају упућеном априла 1718. године Ратном савету у Бечу, прерасло у буну. Крајишке власти послале су две регименте коњаника, које су угашиле немире, а као вођа означен је поп Никола Поповић, који се меша изван своје духовне сфере и одржава забрањене скупове, због чега је ухапшен, али је убрзо пуштен како би се крајишници умирили.¹⁴⁵

До нових немира на граници долази само неколико година касније, када је 1722. године уведена обавезна контрибуција, против које се јавио јак отпор у читавој Војној крајини. Сматрајући да је плаћање пореза противно њиховим привилегијама, крајишници у Вараждинском генералату су одбили да га плате. Подршку су добијали од попа Николе и неколико војвода, који су ишли у Беч 1724. године, где су тражили да се привилегије поштују. То је узнемирило крајишке власти, па је капетан Кенигсег писао у Беч, тражећи да се представници крајишника ухапсе, а да се поп Никола протера са територије генералата. До тога није дошло, али су се спорови између крајишника и њихових официра наставили.¹⁴⁶

Незадовољство, изазвано наметањем обавезе плаћања пореза, појачале су злоупотребе које су крајишници трпели од својих официра, који су од њих захтевали раду, глобе и таксе приликом поделе баштина, незаконито убирање дажбина и слично. У њима су учествовале и њихове војводе, па је тако војвода Гаврило Поповић добио тај чин путем мита од 2 500 форинти, након чега је настојао да ту суму, путем намета њему потчињеним крајишницима, не само

¹⁴⁵ Исто, 173-174.

¹⁴⁶ Историја српског народа, IV-1, Београд 1986, 187.

врати, већ и да је неколико пута увећа. Колико је широко мито било распрострањено говори и чињеница да је генерал Галер ослобађао и најтеже преступнике за довољну своту новца, док је крајишнике, који се се тужили на неправедно поступање власти, погубио, оптужујући их за изазивање немира. Такође, капетан Кенигсег је одбијао да крајишницима прочита и уручи потврђене привилегије, све док није добио одређену суму новца, али је и тада одбио да се привилегије прочитају јавно, већ само пред неколицином крајишника. Пошто су читани само чланови којима се нешто забрањује крајишницима, делегати су се побунили, на шта је капетан забранио даље читање, привилегије закључао у сандук са три кључа и предао крајишницима да их носе у манастир Марчу. Међутим, крајишници окупљени у манастиру су одлучили да Статуте пренесу у Северин, где је за њихово чување сазидана посебна зграда, у којој су граничари имали сталну стражу.¹⁴⁷

Због таквог стања, у Вараждинском генералату дошло је до нове буне, у мају 1626. године. Током 10 дана, колико је буна трајала, неколико хиљада крајишника је опколило Копривницу, провалило у Ђурђевачку тврђаву и срушило мост код Иванића. Они су нападали и своје војводе, неке чак и убијали, док су им куће и имовину палили и пљачкали. У почетку, власти су покушавале да путем преговора умире крајишнике, али су, пошто то није дало резултате, употребили редовну војску, која је уз коришћење топова растерала крајишнике, многе заробила, а део убила.¹⁴⁸

Како би се истражили прави узроци буне и дошло до сазнања о повредама крајишких права и незаконитим поступањима, цар Карло VI је именовао, средином 1726. године, истражну комисију. Трошкове њеног рада сносили су побуњеници, јер је на сваку баштину у селима, која су учествовала у побуни, одређено 3 форинте глобе. Своје одлуке цар је саопштио крајишницима прогласом, у којем их још обавештава да ће комисија, након истраге о њиховим

¹⁴⁷ С. Гавриловић, *Грађа за историју Војне границе у XVIII веку*, IV, Вараждински генералат II, Београд 2008, 232-233.

¹⁴⁸ *Историја српског народа*, IV-1, Београд 1986, 187.

жалбама, предложити мере за боље уређење генералата, прогласити им амнестију и оставити их у крајишком статусу, све док буду у потпуности покорни.¹⁴⁹

Истражна комисија је боравила на територији генералата 6 месеци, током којих је утврдила да су жалбе крајишника биле истините, па је одлучила да се због кршења статута, незаконитих намета, самовоље, насиља, пљачкања крајишника и лошег судства, генерал Галер и део официра смене, а крајишницима надокнади штета коју су претрпели. Свим крајишницима, осим вођама побуне, дата је амнестија, уз услов да у будуће у миру подносе своје тужбе и чекају на њихово праведно решавање. Вође буне, њих 92, кажњено је новчаним казнама, у укупном износу од око 4 000 форинти, док је поп Никола Поповић протеран из генералата.¹⁵⁰

Честе буне и немири на крајини, и истраге о њиховим узроцима, јасно су показале да је генералату потребна реформа, којом би он добио уређење одговарајуће његовој новој улози у XVIII веку, односно давању одређеног броја војника, који се могу употребити на ратиштима широм Европе.

Реформе Вараждинског генералата средином XVIII века

О потреби да се почетком XVIII века реформише управа над Војном крајином писао је Еугон Савојски, као председник Ратног савета у Бечу, 1704. године, цару Леополду I. Према њему, пошто се крајине формиране у XVIII веку налазе под управом Ратног савета у Бечу, а старе крајине под управом Ратног савета у Грацу, немогуће је у случају опасности, или напада непријатеља, ситуацију ставити под контролу са две потпуно самосталне ратне установе, тим пре што Ратни савет у Грацу поставља такве генерале и официре, који не познају свој занат, па само стварају конфузију и проблеме. Цар Леополд I се сложио са оваквим ставом, али га је смрт спречила да донесе било какве одлуке по том

¹⁴⁹ С. Гавриловић, *Грађа за историју Војне границе у XVIII веку*, IV, Вараждински генералат II, Београд 2008, 217- 225.

¹⁵⁰ *Исто*, 237-261.

питању. Његов наследник, Јозеф I, је одмах по ступању на престо, 1705. године, донео одлуку, којом је Ратни савет у Грацу подређен Ратном савету у Бечу, а његов делокруг ограничен на саветодавну улогу централних власти у Бечу и локалну управу у унутрашњеаустријским земљама, Вараждинском и Карловачком генералату.¹⁵¹

У наредном периоду, судбина Вараждинског генералата била је неизвесна, па нису спровођене даље реформе. Након царске одлуке из 1717. године, да се генералат сачува, почела су и размишљања о његовом преуређењу. Пошто се војна служба свела на минимум, јер је стражарење због удаљености границе са Турском било непотребно, тежиште службе требало је пребацити на походе изван генералата. Од војника који свакодневно брани границу, крајишници би требало да постану војници, које је могуће ангажовати на било којем ратишту у склопу редовне војске. У вези са тим, скицани су први планови средином двадесетих година XVIII века. Они су предвиђали да у генералату има око 4 000 људи спремних за војну службу, које је требало држати у приправности и позивати их на редовне војне вежбе. У случају потребе, могло се њих 3 000 покренути, док би остатак остао у генералату. Покренути крајишници би били дужни да служе у војсци до годину дана, током којих би били снабдевани животним намирницама, али не би примали никакву плату. Све остале трупе, које не би ушле у предвиђених 4 000, требало је отпустити. Иако овај план није спроведен, он јасно показује да крајишници не би требало у будућности да буду браниоци границе, у служби унутрашњеаустријских земаља, већ јединице, које ће ратовати за потребе централне власти, где год се за тим укаже потреба.¹⁵²

У складу са тим, током 1722. године, додатно су смањена овлашћења сталежа унутрашњеаустријских земаља. До тада су имали право да предлажу персонална решења за највише положаје у Вараждинском и Карловачком генералату, а њихове кандидате је потврђивао земаљски кнез. То право им је

¹⁵¹ R. Eger, *Dvorsko ratno vijeće i ministarstvo rata kao središnji upravni organi Vojne krajine*, Arhivski vjesnik, 34-35, Zagreb 1992, 139-155.

¹⁵² K. Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, I, Zagreb 1997, 112-113.

остало и убудуће, али је цар након 1722. године могао да одбије неодговарајуће предлоге и да постави, по свом мишљењу, прикладније кандидате.¹⁵³

Због несређених прилика, које су владале у Вараждинском генералату, именована је 1730. године комисија, на челу са грофом Фердинандом Кордуом, која је требало да детаљно испита стање и предложи реформе. Након две године рада, донет је предлог управних и организационих промена за генералат. Он је предвиђао да се границе капетанија преуреде, тако да у свакој буде приближан број војника. Према попису генералата из 1726. године, Крижевачка капетанија имала је 14 војводства, Иванићка 6, Копривничка 8 и Ђурђевачка 4. Према плану грофа Кордуге, Копривничка и Крижевачка би требало да се састоје из 8, а Иванићка и Ђурђевачка из 7 војводства. Пошто је величина војводства била веома различита, и њих је требало преуредити, па је предвиђено да се свако војводство подели на 145 целих баштина, од којих је свака требало да по једног пешака. Једно војводство, од 145 војника, чинило би у борби једну јединицу, а њих 120 би службу вршило бесплатно, док би 25 примало плату. То је значило да би генералат имао на располагању 4 350 пешадијских трупа, подељених на 30 војводства, од 145 војника. Предвиђено је било да се томе придода и 500 коњаника, подељених на јединице од по 100.¹⁵⁴

За потребе новог уређења генералата, припремљени су били и измењени Статути за крајишнике. Нове привилегије нису, за разлику од оних из 1630. године, говориле о заједници Влаха између Саве и Драве, већ о крајишницима Вараждинског генералата. Изменом појединих чланака, требало је озаконити промене коју су се десиле након буне 1666. године, односно и формално укинути институцију великог судије и поротног капетанијског суда и њихове надлежности пренети на војне власти. Такође, нови статут предвиђао је и ограничења права на располагање земљом. Према новим статутима, продаја, уступање или замена баштине није се могла обавити без дозволе војних власти. Промене су биле предвиђене и у војним стварима, па се тако очекивало од крајишника да копају шанчеве, секу шуме по наредби официра, поправљају тврђаве и куће официра,

¹⁵³ G. Rothenberg, *The austrian military border in Croatia (1522-1747)*, Urbana 1960, 102-108.

¹⁵⁴ K. Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, I, Zagreb 1997, 115.

довозе дрва и сакупљају сено и урод са земље, као и да сваки крајиник мора један дан радити код свог војводе.¹⁵⁵

Са спровођењем реформи започето је у наредним годинама, али безуспешно, због отпора који су крајишници пружили. Они су поново упућивали жалбе на поступања официра према њима, која су у супротности са привилегијама. Како би се поправило њихово стање, изасланици крајишника су, 1734. године, писали цару Карлу VI, да је 4 000 крајишника спремно измарширати за Напуљ, са молбом да узме у обзир њихове проблеме, да им се исплате заостале плате и да Вараждиски генералат остане при старом уређењу, те да крајишници буду поштеђени нових терета и злоупотреба. Ратни савет у Бечу се сложио са овим захтевима, али је као, услов за решавање њихових проблема, захтевао од изасланика да се врате у генералат, смире немире који су га захватили и буду покорни његовим управницима. Међутим, они то нису урадили већ су, према тврдњама крајишких официра, стално постављали нове захтеве. Због несређеног стања и конфузије која је владала у генералату, прошириле су се вести да се у Крижевачкој капетанији, на зборовима које без дозволе држи пакрачки епископ, спрема нова буна од 3 000 крајишника.¹⁵⁶

Како би умириле крајишнике, војне власти су им дозволиле да бирају осморицу судија (октомвира) и писара, који је требало да одрже ред и мир на граници, а жалбе и захтеве крајишника достављају централни властима преко писара. Убрзо се показало да они нису имали утицај међу крајишницима, па је ова мера није дала очекиване резултате. Због тога је цар Карло VI, на захтев Ратног савета у Бечу, 7. септембра 1735. године, за царског комесара именован Јозеф Фридрих Саксонски-Хилдбургхаузен, са задатком да упути 4 000 граничара из Вараждинског генералата у Италију, претходно осигуравши плате за њих, а потом да се он сам упути у генералат и са широком пуномоћи приступи решавању свих проблема. Своју одлуку, крајишницима је саопштио 20. октобра исте године, прогласом, у коме свакоме ко измаршира за Италију обећава награду од по дукат

¹⁵⁵ Z. Kudelić, "Statuta Confinariorum Varasdinensium" iz 1732. godine: latinski i kajkavski tekst, Povijesni prilozi, 53, Zagreb 2017, 40.

¹⁵⁶ С. Гавриловић, Грађа за историју Војне границе у XVIII веку, V, Вараждински генералат III, Београд 2009, 50-54; 61-62; 65-66.

на годину дана и снабдевање какво има редовна војска и обавештава их о упућивању Хилдбургхаузена у Генералат, ради решавања њихових жалби.¹⁵⁷

Незадовољни оваквим обећањима, крајишници су пред крај 1735. године на збору са својим наређеним официрима у Крижевцима условили свој одлазак на ратиште у Италију задржавањем старом стања у генералату, редовним примањем плата и поштовањем Српским статута. То је забринуло крајишке власти, па је генерал Фердинанд Штрасолдо писао 14. јануара 1736. године Ратном савету у Бечу о крајњем незадовољству у генералату и противљењу реформама, као и о могућности избијања опште побуне крајишника и немогућности октомвира да их умире.¹⁵⁸

Почетком 1736. године, крајишници оправдавају Ратном савету због неодласка у Италију, иако су на то и даље спремни, и моле да у генералат што пре дође Хилдбургхаузен, како би се повратио мир у њему. Пошто су исто захтевали и октомвири, Ратни савет је 15. марта 1736. године наредио да он хитно оде у Вараждински генералат и царска комисија започне са радом.¹⁵⁹

Долазак Хилдбургхаузена се одужио, па су се појавиле гласине међу крајишницима да уопште неће доћи, што је довело до немира. Колико је лоше стање било у генералату, говори податак да је цар 9. децембра 1736. године, приликом издавања наређења Хилдбургхаузену да што пре среди прилике на граници, дао право изрицања смртних казни. Када је коначно стигао у Вараждински генералат, Хилдбургхаузен је утврдио да су разлози немира међу крајишницима дажбине које су имали према војсци, кршење привилегија, рђаво управљање генералатом од стране Ратног савета у Грацу у погледу исплате плата. Већ 4. јануара 1737. године Хилдбургхаузен је писао Ратном савету у Бечу да се ситуација у генералату потпуно смирила, па је у могућности да се посвети спровођењу реформи.¹⁶⁰

¹⁵⁷ Исто, 71-72, 76-78, 85-86.

¹⁵⁸ Исто, 91-94, 98-100.

¹⁵⁹ Исто, 107-111.

¹⁶⁰ Исто, 126-137, 170-174.

Током свог рада, он је разоткрио бројне злоупотребе и махинације штајерских сталежа и Ратног савета у Грацу, које су имале за циљ претварање крајишника у њихове кметове. Због таквог поступања, где се сваки њихов захтев означавао као бунтовништво, генералат је постао извор немира и буне. Према њему, Крајину је само требало преуредити на прави начин, па ће од ње имати користи и крајишници и читава монархија.¹⁶¹

Полазна претпоставка била је да Вараждински генералат има смисла само ако број војника у њему буде висок, те они буду способни да се без проблема укључе у редовну царску војску и учествују у борбама изван генералата. У складу са тим предвиђено је да се војницима са територије генералата попуњавају два пука. Како стара подела на четири капетаније није одговарала тим потребама, оне су распуштене, а генералат је добио нову управну поделу, у оквиру које је био подељен на два пуковска подручја. Седиште прве пуковије било је у Крижевцима, а друге у Ђурђевцу, и биле су приближно једнаке по броју крајишника. Свака регимента састојала се од 4 батаљона, а један батаљон од 5 компанија, свака од по 200 војника. Свака компанија састојала се из међусобно повезаних села, којих је било онолико колико је било довољно да дају 200 војника. Према томе, сваки пук се састојао од 4 000 војника, којима треба придодати раније устројених 500 хусара. То је укупно 8 500 војника, које је би Вараждински генералат имао на располагању, што је знатно више него што је имао до тад.¹⁶²

Проблем приликом спровођења овог плана била је чињеница да је основа за регрутовање једног војника била једна цела баштина. Пошто је масовним насељавањем становништва на територији генералата у првој половини XVIII века дошло до уситњавања земљишног поседа, огроман број породица поседовао је мање од једне баштине. С обзиром на то да је, према попису из 1733. године, било 7 815 породица, од којих је чак 2 172 поседовала само четвртину баштине, није било могуће регрутовати довољан број војника за ново уређење. Проблем је решен тако што је Хилдбургхаузен напустио стари систем, и као основу за регрутацију једног војника свео на ниво породице. То је, у комбинацији са порастом броја породица у генералату, омогућило спровођење новог система, па

¹⁶¹ *Историја српског народа*, IV-1, Београд 1986, 189-190.

¹⁶² К. Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, I, Zagreb 1997, 115-116.

су, према попису компанија и села Вараждинског генералата, 344 крајишка насеља била распоређена у компаније.¹⁶³

Током реформе Вараждинског генералата, Хилдбургхаузен је предвидео и замену Српских статута, новим документом под називом „Statuta Confinianorum Varasdiensium“. Нови статuti по структури су били врло слични старим, али су доносили и неке важне промене. Највећа разлика била је у праву на располагање земљишним поседом. Са једне стране новим статутима посед је учвршћен у власништву крајишника, јер су они предвиђали израду земљишних књига у које би се крајишници уписали као власници поседа, али са друге стране право располагањем њиховим поседима било је ограничено. Да би се посед продао или заменио било је потребно одобрење власти. Новим статутима требало је и повећати дисциплину међу крајишницима, па су они за подизање буне, изазивање немира или ремећење јавног мира предвиђали смртне казне. Сеоске заједнице имале су колективну одговорност да таква дешавање спрече, уколико је потребно и силом, под претњом губитка крајишког статута уколико то не учине.¹⁶⁴

Крајишници су са новим статутима упознати на збор у Крижевцима 26. јануара 1737. године. Након кратког говора Хилдбургхаузена, у ком је образложио крајишницима да нови статuti осигуравају њихов војнички положај, прочитан је документ, који су они, према речима Хилдбургхаузена, са одушевљењем прихватили.¹⁶⁵

Упоредо са овим променама, у наредним година, долази и до реформе управне структуре генералата. Тако је 1743. године укинута Ратни савет у Грацу и замењен Војним директоријумом, а 1746. године унутрашњеаустријских сталежима је одузет сваки утицај на именовање официра у генералату. Када је 1748. године укинута пракса да Вараждински генералат финансирају штајерски сталежи, прекинута је свака веза између сталежа и Војне крајине. Генералат је од

¹⁶³ H. Petrić, *Popisi Varaždinskog generalata iz 1726. i 1749. godine*, Podravina, 21, Koprivnica 2012, 219-225.

¹⁶⁴ K. Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, I, Zagreb 1997, 116-117.

¹⁶⁵ G. Rothenberg, *The austrian military border in Croatia (1522-1747)*, Urbana 1960, 116-117.

тада у свим питањима био директно подређен централним државним институцијама.¹⁶⁶

Хилдбургхаузенoвим реформама Вараждински генералат је дефинитвно изгубио првобитну намену чувања границе према Турској, и одбране унутрашњеаустријских земаља, и постао огромна касарна, која ће обезбеђивати војнике потребе бечког двора и ратове Хабзбуршке монархије, било где да се они воде. То ће означити почетак нове етапе у историји крајишника, која ће подразумевати њихово ангажовање широм Европе, далеко од њихових села.

Оснивање Лепавинско-северинске епархије

Упркос томе што су Срби у Хабзбуршкој монархији, на основу црквених привилегија добијених у време Бечког рата, имали право да сами бирају свог епископа, у марчанској епископији је након смрти Исаије Поповића за епископа постављен унијатски епископ Гаврило Турчиновић, којег је именовао цар а папа рукоположио 1701. године. На том положају он ће остати све до своје смрти 1706. године, а на његово место је цар 1707. године именовао Григорија Југовића, којег је папа рукоположио 1709. године. Пошто они нису покушавали насилним путем да спроведу унију међу народом, за њихово време није дошло до верских трвења.¹⁶⁷

Ситуација ће се нагло променити када је на место унијатског епископа 1710. године постављен Рафаило Марковић. Његов однос према православним крајишницима био је толико лош да је 1716. године довео до отворене побуне против унијатских епископа. Незадовољни Срби су 12. јуна 1716. године, са сабора у Крижевцима, упутили цару жалбу против епископа Рафаила, која говори о бројним злоупотребама које је он вршио. У њој се наводи да он гази слободу вероисповести, затвара цркве, крши верске обичаје, намеће таксе и глобе на свештенство и народ, отима им имовину, стоку и земљу, па је народ осиромашео

¹⁶⁶ Исто, 119-120.

¹⁶⁷ Р. Грујић, *Споменица о српском православном владичанству пакрачком*, Београд 1996, 86-87.

до те мере да су чак војници остали без војне опреме, док је он у исто време трошио силан новац за потребе које немају никакву везу са вером. Колико је лоше било његово поступање говори чињеница да су жалбу потписале војводе, свештеници, кнезови и официре обе вероиповести.¹⁶⁸

Жалбе су се наставили и у наредном периоду, па је и сам цар морао да реагује, изавајући почетком 1717. године декрет којим подржава епископа Рафаила у његовом настојању да православне крајишнике преведе на унију, али му наређује да то чини тако да не изазива њихов отпор и да строго поштује њихове привилегије.¹⁶⁹

То није поправило стање у генералату па су се верска трвења наставила све до краја епископата Рафаила 1727. године. На његово место је понова постављен унијатски епископ, Григорије Вучинић. Пошто се он понашао слично као и његов претходник, немири у генералату се нису смањивали. Како су ти немири удаљавали народ од његовог примарног војничког посла, власти су одредиле комисију, која би требало да раздвоји унијате од православаца, и омогући мир у црквеним пословима. Комисију је именовао Ратни савет у Бечу, а на њеном челу налазио се копривничке капетан Галер, док су чланови били православни епископ костајничко-зринопольски Стефан Љубибратић и унијатски епископ Григорије Вучинић. Свој рад комисија је започела 18. марта 1732. године у селу Сесвете, центру парохије манастира Лепавине. Задатак јој је био да прође кроз све парохије у генералату и испитујући старешине домова попише све унијате и православце. То је рађено тако што је окупљеним старешинама код цркве прочитан царски декрет, након чега су они упитани да ли су унијати или то желе да буде. Резултати рада комисије били су поражавајући за унијате, јер се нити у једној парохији, од укупно 31, нико није изразио као иницијати, нити да то жели да постане.¹⁷⁰

Извештај о раду комисије, који је написао епископ Стефан Љубибратић представља, изузетно важан извор за верску структуру становништва

¹⁶⁸ С. Гавриловић, *Грађа за историју Војне границе у XVIII веку*, IV, Вараждински генералат II, Београд 2008, 115-121.

¹⁶⁹ С. Гавриловић, *Грађа за историју Војне границе у XVIII веку*, IV, Вараждински генералат II, Београд 2008, 138-139.

¹⁷⁰ Р. Грујић, *Споменица о српском православном владичанству пакрачком*, Београд 1996, 89-93.

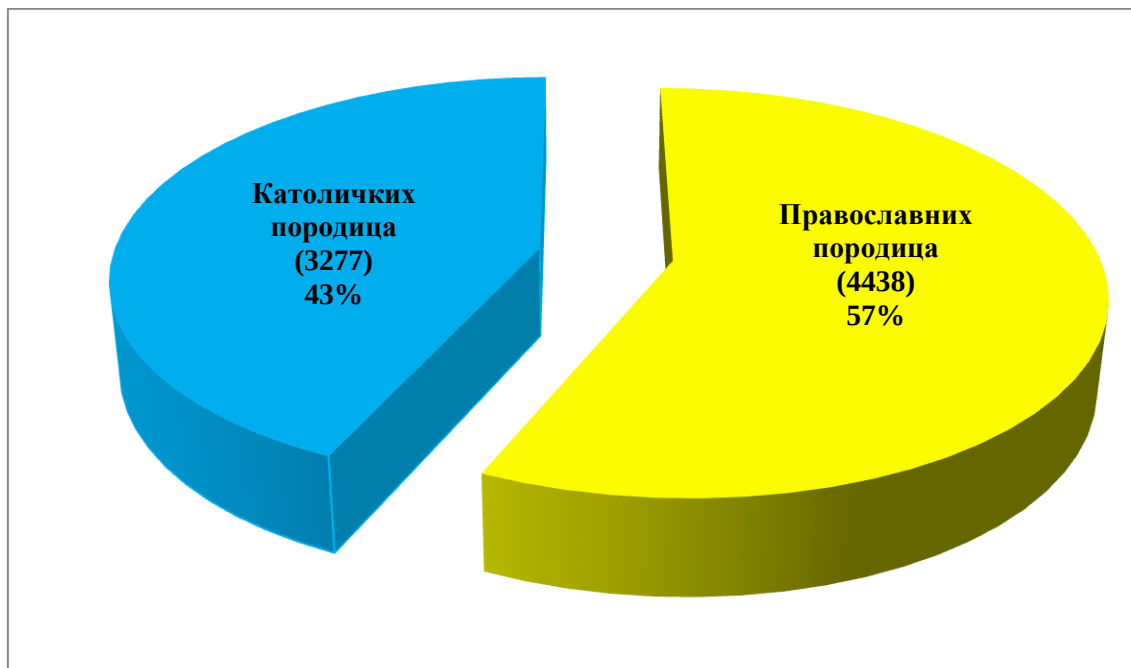
вараждинског генералата, јер се у њему налази попис свих православних парохија. Према њему у генералату је била 31 парохија, које су чиниле 4 438 православних породица., а према попису читавог генералата из 1733. у њему је живело 7 815 породица.¹⁷¹

Табела 4. Парохије Вараждинског генералата 1732. године

Парохија	Број породица	Парохија	Број породица
Батинска	182	Бденик	143
Вуково	280	Грчац	220
Грубишко поље	135	Гудовац	200
Дичник и Поповача	212	Ђаковац	123
		Ждралови	144
Зденци	155	Кореново	153
Купиновци	85	Лаусовац	111
Мучна	86	Пашијан	102
Писаница	400	Повач	110
Подгавци	163	Путлица	103
Ровишће	145	Растовац	133
Свети Јован	60	Сви Свети	70
Среден	130	Уверовац	153
Голубинци	113	Плавшићи	135
Поганци	110	Марча	162
Трешњевица	120		

¹⁷¹ С. Пецињачки, *Статистички подаци из 1732. о српским насељима Крижевачке, Копивничке, Иваниће и Бурђевачке војне крајине*, Историјски часопис, 16-17, Београд 1967, 87-90.

Графикон 1. Верска структура становништва у Вараждинском генералату 1732.

Пошто је комисија показала да у генералату, осим 3 калуђера и епископа, нико други није прихватио унију, започета је акција за оснивање православне епархије уместо унијатске. Суочен са таквим стањем на терену, бечки двор морао је да изађе у сусрет жељама православаца и 1734. године добијена је дозвола да се створи православна епархија за Вараждински генералат, али за центар епархије је одређен манастир Лепавина. И поред тога двор није одустајао од спровођења уније, па је манастир Марча остављен унијатским епископима, а због лоших резултата дотадашњи епископ је био смењен, а на његов положај постављен Силвестер Јовановић, са задатком да поведе нову унијатску мисију.¹⁷²

Избором Симеона Филиповића на сабору свештенства, кнезова и војске 26. априла 1734. године у Лепавини, за првог епископа новоосноване лепавинско-северинске епархије, православно становништво Вараждинског генералата поново је добило право да само себи бира епископа, које им је било одузето 1671. године.

¹⁷² Д. Кашић, *Отпор марчанској унији*, Аранђеловац 1986, 36-43.

ЗАКЉУЧАК

Историја Срба у Славонској војној крајини почиње крајем XVI века, када се, у време Дугог рата (1593-1606) на напуштена и опустела земљишта, око крајишких тврђава у Славонији, досељавају Срби, који су под турском влашћу имали влашки статус. Сеобе су вршене у договору са крајишким властима и према њему, на досељенике је примењиван принцип слободних сељака – војника, односно, Срби су добијали земљишни посед неоптерећен феудалним дажбинама, у замену за неплаћену војну службу.

Досељени Срби су, на имањима која су била пуста и по неколико деценија, раскрчили шуме и оживели пољопривредну производњу. Таква имања постала су могући извор феудалних пореза, те њихови некадашњи власници, пре свих хрватско-славонски сталежи, на челу са загребачким бискупом, истичу захтеве да се досељеници ставе под њихову власт. Пошто су Срби крајишници одбијали да прихвате власт сталежа и постану кметови, дошло је до сукоба интереса међу њима. Увиђајући значај крајишника за одбрану државе од Турака, војне власти, на челу са Ратним саветом у Грацу и надвојводом Фердинандом, стале су на страну Срба. Формално, спор је решен када је надвојвода Фердинанд 15. новембра 1627. године издао диплому, којом се територија Војне крајине издваја у посебну управну област Хабзбуршке монархије, под директном управом владара, у потпуности независну од хрватско-славонског сабора. Пошто је то значило и укидање феудалних односа на тој територији, владар је 5. октобра 1630. године објавио Српске статуте, документ којим се регулише правни положај Срба крајишника на територији Вараждисног генералата. Срби су добили право на одређени степен аутономије и власништво над земљом коју су населили, у замену за обављање неплаћене војне службе, која је подразумевала свакодневно чување граница, рад на одржавању пограничних утврђења и мобилизацију 6 000 до 7 000 војника у случају напада непријатеља.

Поље важења Српских статута, након 1650. године и неколико неуспелих покушаја да се путем комисије раздвоји становништво на које се они односе од

оног на које се не односе, проширено је на све становнике Вараждинског генералата, без обзира на њихову етничку или друштвену припадност, односно српске привилегије претворене су у општекрајишке. До промене у примени Статута долази и након буне крајишника из 1666. године, када се ограничава право на судску аутономију, тако што се укидају капетанијски поротни судови и институција великих судија, а њихове надлежности преузимају капетани. Ове промене, иако примењиване у пракси, формално су озакоњене тек 1737. године.

У време Бечког рата (1683-1699) долази до великих промена у Вараждинском генералату и положају Срба у њему. Граница са Турском је миром у Карловцима 1699. године померена далеко од генералата, па је он изгубио своју првобитну сврху одбране граница. То су искористили хрватско-славонски сталежи, па су поново захтевали да се територија Вараждинског генералата потчини њима и њиховом сабору. Пошто су њихови аргументи овог пута имали већу тежину, цар је 1703. године донео одлуку у њихову корист. Међутим, помоћ коју су крајишници пружили бечком двору, приликом гушења Ракоцијеве буне, уверила је власти да крајишници и даље могу бити значајан фактор у политици двора, па је одлука о укидању генералата занемарена.

Нова улога која је додељена Вараждинском генералату у XVIII веку, а која се састојала у томе да генералат даје војне одреде, који би ратовали за потребе бечког двора, није била у складу са његовим уређењем, јер се генералат налазио под управом штајерских сталежа и Ратног савета у Грацу. Како је свака опасност од Турака по Штајерску отклоњена, штајерски сталежи су генералат користили као извор прихода, до којих су долазили путем разних злоупотреба на рачун крајишника, и као место на ком су племићи могли остварити уносне војне каријере, чак и без борављења на територији генералата. Тако лоша управа и несређено стање доводило је до честих побуна крајишника против својих официра, а истраге о узроцима побуна убедили су бечки двор да је неопходна реформа, како би уређење генералата одговарало његовој новој улози.

Након неколико неуспешних покушаја, реформа Вараждинског генералата извршена је средином XVIII века. Прекинута је свака веза са штајерским сталежима, а управу над генералатом је у потпуности преузео бечки двор. Новом

војно-управном поделом, војне снаге су тако организоване да се врло лако могу прикључити редовној царској војсци и заједно са њом изаћи на бојишта широм Европе. Вараждински генералат је постао огромна касарна, чији војници попуњавају јединице регуларне војске и налазе се под управом цара и бечког двора.

У верском погледу, православни Срби су од 1609. до 1671. године имали право да сами бирају свог православног епископа. Иако су епископи у том периоду били изложени притиску да прихвате унију, што су неки формално и чинили, они су одржавали везе са Српском патријаршијом и држали се православних обичаја. Након 1671. године и насилног увођења уније, именовањем Павла Зорчића за епископа, православним Србима је укинато право на избор епископа. Такво стање било је све до 1734. године, када се за потребе православних Срба из Вараждинског генералата оснива лепавинско-северинска епархија. Упркос великом труду римокатоличких кругова, међу православним становништвом на територији генералата унија никада није заживела.

Након сеоба крајем XVI века, Срби су основали 1 256 села на територији генералата, те почетком XVII века чинили готово трочетвртинску већину. Међутим, због привлачности које су имале крајишке привилегије крајем XVII и почетком XVIII века, долази до насељавања бројног римокатоличког становништва у генералат, због чега се удео Срба током година смањивао, да би они средином XVIII века чинили нешто више од половине становништва.

Извори:

- С. Гавриловић, *Грађа за историју Војне границе*, III, Вараждински генералат (1595-1704), Београд 2006.
- С. Гавриловић, *Грађа за историју Војне границе у XVIII веку*, IV, Вараждински генералат II, Београд 2008.
- С. Гавриловић, *Грађа за историју Војне границе у XVIII веку*, V, Вараждински генералат III, Београд 2009.
- R. Lopašić, *Spomenici Hrvatske krajine*, I, Zagreb 1884.
- R. Lopašić, *Spomenici Hrvatske krajine*, II, Zagreb 1885.
- R. Lopašić, *Spomenici Hrvatske krajine*, III, Zagreb 1889.
- R. Lopašić, *Prilozi za poviest Hrvatske XVI i XVII vieka iz štajerskoga zemaljskoga arhiva u Gradcu*, Starine JAZU, knjiga 17, Zagreb 1885.
- R. Lopašić, *Prilozi za poviest Hrvatske XVI i XVII vieka iz štajerskoga zemaljskoga arhiva u Gradcu*, Starine JAZU, knjiga 19, Zagreb 1887.
- F. Šišić, *Hrvatski saborski spisi*, knjiga 5, Zagreb 1916.
- *Statuta Valachorum. Prilozi za kritičko izdanje*, priredila Zrinka Blažević, Zagreb 1999.
- H. Petrić, *Popis vlaških naselja u Slavonskoj krajini s početka 17. stoljeća*, Radovi – Zavod za hrvatsku povijest, 42, Zagreb 2010, 447-450.
- H. Petrić, *Popisi Varaždinskog generalata iz 1726. i 1749. godine*, Podravina, 21, Koprivnica 2012. 219-225.
- *Знаменита документа за историју српског народа (1538 – 1918)*, приредили Дејан Микавица, Владан Гавриловић и Горан Васин, Нови Сад 2007.

- *Fontes: izvori za hrvatsku povijest*, V, Zagreb 1999.
- Z. Kudelić, *Izvjешće zagrebačkog biskupa Benedikta Vinkovića apostolskom nunciju Casparu Mattheiju o Marčanskoj biskupiji i Vlasima iz 1640. godine*, Povijesni prilozi, 19, Zagreb 2001, 153-179.
- Z. Kudelić, *Isusovačko izvješće o krajiškim nemirima 1658. i 1666. godine i o marčanskom biskupu Gabrijelu Mijakiću (1663.-1670.)*, Povijesni prilozi, 32, Zagreb 2007, 119-180.
- Z. Kudelić, *Izvjешće zagrebačkog biskupa Petra Petretića o Svidničkoj (Marčanskoj) biskupiji caru Leopoldu I iz 1667. godine*, Povijesni prilozi, 26, Zagreb 2004, 69-96.
- Z. Kudelić, *Prijedlog dvorskih savjetnika caru Leopoldu I o smenjivanju marčanskog biskupa Gabrijela Mijakića i sužavanju vlaških povlastica 1668. godine*, Croatica Christiana periodica, 51, Zagreb 2003, 79-101.
- Z. Kudelić, *Prvi marčanski grkokatolički biskup Simeon (1611.-1630.)*, Povijesni prilozi, 23, Zagreb 2003, 145-191.
- Z. Kudelić, *“Statuta Confiniariorum Varasdinensium” iz 1732. godine: latinski i kajkavski tekst*, Povijesni prilozi, 53, Zagreb 2017, 29-73.
- С. Пецињачки, *Статистички подаци из 1732. о српским насељима Крижевачке, Копривничке, Иваниће и Ђурђевачке војне крајине*, Историјски часопис, 16-17, Београд 1967, 87-90.

Литература:

- G. Pallfy, *The kingdom of Hungary and the Habsburg monarchy in the sixteenth century*, New York 2009.
- В. С. Дабић, *Војна крајина. Карловачки генералат (1530 – 1746)*, Београд 2000.
- В. С. Дабић, *Сеобе Срба у Хрватску и Славонију од почетка XVI до краја XVII века*, *Catena Mundi*, I, Београд-Краљево 1992, 265-281.
- В. С. Дабић, *Српска насеља у Славонији (16-18. век)*, Глас САНУ, 16, Београд 2012, 173-195.
- В. С. Дабић, *Кнезови у Војној крајини у Хрватској и Славонији до половине XVIII века*, *Зборник о Србима у Хрватској*, 6, Београд 2007, 6-123.
- K. Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, I, Zagreb 1997.
- G. Rothenberg, *The austrian military border in Croatia (1522-1747)*, Urbana 1960.
- *Историја српског народа*, III-1, Београд 1993.
- *Историја српског народа*, IV-1, Београд 1986.
- N. Klaić, „*Ostaci ostataka*“ *Hrvatske i Slavonije u XVI st. (od mohачке bitke do seljačke bune 1573. g.)*, *Arhivski vjesnik*, 16, Zagreb 1973, 255–325.
- Р. Грујић, *Споменица о српском православном владичанству пакрачком*, Београд 1996.
- Д. Кашић, *Отпор марчанској унији*, Аранђеловац 1986.
- F. Moačanin, *Organizacijske strukture Vojne krajine do sredine 18. st*, *Arhivski vjesnik*, 34-35 (1991-1992), 157-163.
- М. Грбић, *Карловачко владичанство*, I, Карловац 1891.

- D. Cofek, N. Štefanec, *Vojnokrajiške institucije u praksi: Slavonska krajina 1578. godine*, Podravina, 19, Koprivnica 2011, 5-44.
- H. Petrić, *O iseljavanju vlaškog stanovništva iz zapadnog Papuka, Ravne Gore i Pšunja te susjednih područja krajem 16. i početkom 17. stoljeća*, Zbornik Janković, 1, Daruvar 2016, 39-50.
- H. Petrić, *Pogranična društva i okoliš. Varaždinski generalat i Križevačka županija u 17. stoljeću*, Samobor 2012.
- A. Ивић, *Миграције Срба у Славонију током 16., 17. и 18. столећа*, Суботица 1926.
- F. Moačanin, *Pokušaji sporazumijevanja između hrvatskog plemstva i Vlaha varaždinskog generalata u 17. stoljeću*, Vojna Krajina, Zagreb 1984, 275-305.
- F. Moačanin, "Statuta Valachorum" od 14. aprila 1667. godine, Historijski zbornik, 29-30, Zagreb 1977, 225-232.
- J. Adamček, *Bune i otpori: seljačke bune u Hrvatskoj u XVII stoljeću*, Zagreb 1987.
- N. Klaić, *Društvena previranja i bune u Hrvatskoj u XVI i XVII stoljeću*, Beograd 1976.
- С. Гавриловић, *Насељавање Срба у северну Хрватску, Славонију и западни Срем*, Зборник Матице српске за историју, 52, Нови Сад 1995. 21-40.
- L. Cerić, *Varaždinski generalat u službi apsolutističkih težnji Bečkoga dvora*, Povijesni prilozi, 36, Zagreb 2009, 109-126.
- А. Ивић, *Јурисдикција славонских племића и српски досељеници од 1598. до 1630. године*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, књ. II, Београд 1922, 201-222.
- Ф. Ваничек, *Историја војничке крајине*, I, Нови Сад 1878.

- M. Slukan Altić, *Teritorijalni razvoj i razgraničenje Varaždinskog generalata (1630. – 1771.)*, Podravina, 7, Koprivnica 2005, 7-31.
- R. Eger, *Dvorsko ratno vijeće i ministarstvo rata kao središnji upravni organi Vojne krajine*, Arhivski vjesnik, 34-35, Zagreb 1992, 139-155.
- S. Anatoljak, *Bune pučana i seljaka u Hrvatskoj*, Zagreb 1956.
- H. Petrić, *Pokušaj rekonstrukcije ukupnog broja stanovnika Varaždinskog generalata i Križevačke županije od kraja 16. do početka 18. stoljeća*, Podravina, 19, Koprivnica 2011, 45-57.
- Z. Kudelić, *Marčansko-svidnička biskupija tijekom Bečkog rata*, Croatica christiana periodica, 50, Zagreb 2002, 51-74.
- Z. Kudelić, *Katoličko-pravoslavni prijepori o crkvenoj uniji i grkokatoličkoj Marčanskoj biskupiji tijekom 1737. i 1738. godine*, Povijesni prilozi, 27, Zagreb 2004, 101-131.